

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti (nastavnički smjer) i Povijesti
(nastavnički smjer)

Tena Turza

**Najstarija matična knjiga umrlih katoličke župe Miholjac 1773.-
1834. godine u Državnom arhivu u Osijeku kao izvor za povijest
stanovništva Donjeg Miholjca**

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2018.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti (nastavnički smjer) i Povijesti
(nastavnički smjer)

Tena Turza

**Najstarija matična knjiga umrlih katoličke župe Miholjac 1773.-
1834. godine u Državnom arhivu u Osijeku kao izvor za povijest
stanovništva Donjeg Miholjca**

Diplomski rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Polje: povijest

Grana: hrvatska i svjetska ranonovovjekovna povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2018.

SAŽETAK

U radu se na temelju podataka iz matične knjige umrlih katoličke župe Miholjac 1773.-1834. godine proučava povijest stanovništva donjomiholjačkog područja. Na početku se iznosi kratak pregled razvoja povijesne demografije kao jedne od povijesnih disciplina. Proučava se povijest vođenja matičnih knjiga na području Europe i Hrvatske te važnost matičnih knjiga kao jednog od izvora za povijest stanovništva. Nadalje, opisuje se matična knjiga umrlih katoličke župe Miholjac 1773.-1834. godine koja se čuva u Državnom arhivu u Osijeku te se daje povijesni pregled donjomiholjačkog područja u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća. Analizom podataka iz navedene matične knjige umrlih proučava se smrtnost na području miholjačke župe u promatranom razdoblju kao negativna sastavnica prirodnog kretanja stanovništva. Utvrđuje se godišnja, sezonska i mjesečna raspodjela umrlih te spolna i dobna struktura umrlih. Iznose se podaci o visokoj smrtnosti dojenčadi i visokoj smrtnosti roditelja koji se povezuju s lošim higijenskim uvjetima i niskim stupnjem razvoja medicine. Jedan od predmeta istraživanja su i uzroci smrti koji su se u pravilu vrlo rijetko zapisivali u proučavanoj u matičnoj knjizi umrlih župe Miholjac. Analiza demografskih podataka temelji se na matičnoj knjizi kao izvoru, a obrađeni broježani podaci prikazani su u tablicama i grafikonima. Cilj je rada prikazati na koji način podaci sadržani u matičnim knjigama, primjenom metoda povijesne deografije, mogu poslužiti za proučavanje povijesti stanovništva miholjačkoga kraja u promatranom razdoblju. Analiza proučavane matične knjige umrlih vrlo je jasan demografski pokazatelj o razini životnog standarda koje je doseglo stanovništvo Donjeg Miholjca u razdoblju od 1773. do 1834. godine.

KLJUČNE RIJEČI: povijesna demografija, matične knjige, stanovništvo, umrli, Donji Miholjac

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Povijesna demografija	2
3. Matične knjige kao izvor za povijest stanovništva.....	3
4. Specifičnosti u istraživanju matičnih knjiga	4
5. Dosadašnja istraženost povijesnodemografskih tema na području Hrvatske.....	6
6. Počeci vođenja matičnih knjiga u Europi i na hrvatskom području.....	8
7. Najstarija sačuvana matična knjiga umrlih župe Miholjac u Državnom arhivu u Osijeku.....	11
8. Donji Miholjac u 18. i prvoj trećini 19. stoljeća	13
8.1. Župa Miholjac u 18. i početkom 19. stoljeća	14
9. Smrt i smrtnost na području župe Miholjac od 1773. do 1834. godine	17
9.1. Smrtnost	17
9.2. Godišnja raspodjela umrlih	18
9.3. Mjesečna raspodjela umrlih	22
9.4. Spolna i dobna struktura umrlih.....	28
9.5. Smrtnost dojenčadi	31
9.6. Smrtnost roditelja	34
9.7. Dugovječne osobe.....	35
9.8. Uzroci smrti	37
10. Zaključak	39
11. Popis priloga.....	41
12. Popis izvora i literature	42
12.1. Neobjavljeni izvor.....	42
12.2. Objavljeni izvori	42
12.3. Internetski izvor	42
12.4. Literatura.....	42

1. UVOD

Tema je ovoga rada najstarija matična knjiga umrlih katoličke župe Miholjac u Državnom arhivu u Osijeku kao izvor za povijest stanovništva Donjeg Miholjca i miholjačkog područja. U radu se prije predstavljanja i analize matične knjige umrlih ukratko prikazuju obilježja povijesne demografije, jedne od discipline povijesne znanosti. Ističe se važnost matičnih knjiga kao jednog od najvažnijih izvora za proučavanje povijesti stanovništva. Opisuju se specifičnosti i problemi u istraživanjima matičnih knjiga kao povijesnih izvora koje su uočene i na primjeru matične knjige umrlih župe Miholjac. Nakon toga slijedi kratak pregled dosadašnjih povijesnih istraživanja matičnih knjiga na području Hrvatske i Slavonije. Slijedi poglavlje o važnosti i počecima vođenja matičnih knjiga na području Europe i Hrvatske u kojem se opisuje povijest matičnih knjiga isključivo kao dijela crkvene administracije te kasnije uključivanje crkvene administracije u državni sustav, što dovodi do poboljšanja načina vođenja matičnih knjiga i njihove standardizacije. Nadalje, opisuju se karakteristike proučavane matične knjige koja se čuva u Državnom arhivu u Osijeku, njezina očuvanost, način bilježenja podataka te opis podataka koji su bilježeni u matičnoj knjizi. Nakon toga daje se kratak pregled povijesnih zbivanja na miholjačkom području i području župe Miholjac tijekom 18. i prve trećine 19. stoljeća. Zatim slijedi analiza podataka iz proučavane matične knjige umrlih koja je podijeljena u osam potpoglavlja. Definira se mortalitet, odnosno smrtnost, kao negativna sastavnica prirodnog kretanja. U drugom potpoglavlju iznose se podaci o godišnjoj raspodjeli umrlih na području župe Miholjac za promatrano razdoblje. Slijedi poglavlje o sezonskoj, odnosno mjesečnoj raspodjeli umrlih u župi. Nakon toga opisuju se spolna i dobna struktura umrlih na području župe Miholjac. Nakon potpoglavlja o spolnoj i dobnoj strukturi umrlih na donjomiholjačkom području slijede posebna potpoglavlja o smrtnosti dojenčadi, smrtnosti roditelja te o dugovječnim osobama na području Donjeg Miholjca. Posebno potpoglavlje čine uzroci smrti koji su u proučavanoj matičnoj knjizi umrlih vrlo rijetko bilježeni te samo ilustrativni, ne i reprezentativni za proučavanje uzroka smrti. Kvantitativni i statistički podaci dobiveni analizom proučavane matične knjige popraćeni su grafovima i tablicama. Zatim slijedi zaključak te popis priloga. Na kraju se nalazi popis korištenih objavljenih i neobjavljenih izvora i literature korištene tijekom pisanja ovoga rada.

Cilj je istraživanja na temelju podataka iz matične knjige umrlih katoličke župe Miholjac, uz primjenu kvantitativnih, statističkih i deskriptivnih metoda, proučiti demografsku strukturu miholjačkog područja od 1773. do 1834. godine.

2. POVIJESNA DEMOGRAFIJA

Povijesna je demografija znanost koja istražuje stanovništvo i njegove promjene u razdoblju prije pojave prvog suvremenog popisa stanovništva.¹ Dakle, ona je studij stanovništva povijesti, a njezin je cilj rekonstrukcija demografske slike prošlosti te objašnjavanje uzroka i posljedica izgleda te slike. Relativno je nova znanstvena disciplina te se kao povijesna znanost najintenzivnije razvija u šezdesetim godinama 20. stoljeća zahvaljujući *Školi anala*. Razvoj povijesne demografije može se povezati s razvojem novih smjerova u povijesnoj znanosti koji u svoje središte smještaju temu čovjeka.² Povijesna se demografija nalazi na razmeđu između prirodnih i društvenih znanosti jer je smještena između povijesne znanosti i geografije, ekonomske znanosti i demografije, a u bliskom je dodiru s etnologijom, socijalnom antropologijom i antropologijom. Izvori na kojima se temelji su povijesni, ali su metode njezina proučavanja različite – povijesne, statističke, kvantitativne.³

Veliku važnost za razvoj povijesne demografije imali su francuski povjesničari okupljeni oko *Škole anala* koji su isticali značenje povijesne demografije kao izvora povijesnih spoznaja. U svojim su radovima isticali dugoročni utjecaj demografskih fenomena na sva područja društvenog života te su smatrali da su veličina stanovništva, struktura i gustoća te tendencija rasta ili pada neodvojive činjenice materijalnog života naroda.⁴ Upravo se Francuska smatra kolijevkom povijesne demografije, no ona se kao znanost brzo proširila i drugim dijelovima Europe.⁵

Sačuvane izvore za povijesnu demografiju moguće je svrstati u dvije skupine – prva skupina obuhvaća starije matične knjige, a druga brojčane i poimeničene popise stanovništva.⁶

¹ Stjepan Krivošić, „Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige“, *Arhivski vjesnik*, br. 32., 1988., str. 13.

² Vladimir Stipetić, Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb-Dubrovnik, 2004., str. 10.

³ Isto, str. 10.

⁴ Isto., str. 11.

⁵ Maja Katušić, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću* (doktorski rad), Zagreb, 2013., str. 19.

⁶ Stjepan Krivošić, „Izvori za historijsku demografiju – djelomični brojčani i poimeničeni popisi stanovništva“, *Arhivski vjesnik*, br. 36, 1993., str. 159.

3. MATIČNE KNJIGE KAO IZVOR ZA POVIJEST STANOVNIŠTVA

Matične su knjige jedan od temeljnih izvora za proučavanje demografske povijesti prije pojave prvih suvremenih popisa stanovništva. Na istaknutom mjestu među izvorima za povijesnu demografiju nalaze se upravo starije matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih, odnosno za područje Hrvatske to su matice nastale prije 1857. godine kada je proveden prvi moderan popis stanovništva Hrvatske.⁷

Matična knjiga ili matica doslovni je prijevod latinske riječi *matricula*, a razvila se iz riječi *matrix*, *matricis* koja označuje ženskog roditelja, tj. maticu. Tijekom srednjeg vijeka riječ je označavala popis ljudi koji pripadaju istoj asocijaciji, naprimjer matice različitih bratovština, vjerskih ili cehovskih udruženja. Prema tome, crkvene župe kao najmanje teritorijalne jedinice imaju svoje popise vjernika koje se nazivaju župne matice.⁸

Istraživanjima Michela Fleurya, Louisa Henrya, Pierrea Gouberta i drugih francuskih istraživača u prvim desetljećima druge polovice 20. stoljeća matične su knjige prestale biti zanemaren izvor. Navedeni su istraživači iznijeli posebne metodološke obrasce demografskih istraživanja na matičnim knjigama te su one na taj način postale izvor za povijest *običnog* naroda koji je činio osnovicu povijesti. Upisi najvažnijih trenutaka života *običnog*, *malog* čovjeka, datuma rođenja i krštenja, vjenčanja i smrti postali su izvor za demografsku povijest, ali i za opću povijest. Podaci iz demografskih analiza omogućuju određivanje pojedinih društvenih procesa, utvrđivanje njihove dinamike i naznaku različitih trendova. Pružaju mogućnost istraživanja demografske slike nekog područja u određenom povijesnom trenutku što pruža uvid u stanje zdravlja jednoga društva. Upravo se dobrim iščitavanjem podataka iz matičnih knjiga i njihovom interpretacijom stvaraju preduvjeti za dublju analizu povijesnih procesa.⁹ Uporaba matičnih knjiga za istraživanja demografske povijesti pridonijela je interdisciplinarnom i multidisciplinarnom pristupu povijesnoj znanosti te omogućila otkrivanje raznih historiografskih pravaca i istraživačkih tema.¹⁰

⁷ S. Krivošić, *Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige.*, str. 13.

⁸ Vesna Čučić, „Dubrovačke matične knjige – dragocjen izvor za povijesna istraživanja“, *Arhivski vjesnik*, br. 48., 2005., str. 2.

⁹ V. Stipetić, N. Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, str. 11.-12.

¹⁰ Maja Katušić, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću*, str. 6.

4. SPECIFIČNOSTI U ISTRAŽIVANJU MATIČNIH KNJIGA

Analiza matičnih knjiga donosi određena metodološka ograničenja i poteškoće zbog toga što matične knjige kao demografski izvori kriju mnoge zamke. Na kvalitetu i kvantitetu svakoga povijesnog izvora utječe njegova starost, a tako je i s matičnim knjigama. Moguće je da nestanu kompletne matične knjige za neko razdoblje, a mogu nastati i oštećenja na dijelovima izvora uzrokovana biološkim procesima, neadekvatnim čuvanjem izvora, vlagom, plijesni, kukcima ili glodavcima što je vidljivo i na proučavanoj matičnoj knjizi umrlih župe Miholjac.

Nadalje, iako su od Tridentskog koncila (1545.-1563.) postojale upute kako voditi matične knjige, one često nisu poštovane te je njihovo vođenje ipak ovisilo o vremenu i prostoru, ali i o samim svećenicima koji su ih vodili. Na primjeru župe Miholjac vidljivo je da je struktura upisa u matične knjige nerijetko ovisila o osobi župnika, odnosno svećenika koji je upisivao podatke u matične knjige.

Poteškoću u istraživanjima matičnih knjiga može predstavljati ortografska neujednačenost u pisanju imena i prezimena, zatim osobe s više imena koje se u ponekim zapisima navode prvim, u ponekim drugim imenom, dok se u nekim zapisima navode sa svim svojim imenima. Poteškoću predstavljaju i osobe istog imena i prezimena te dupliranje upisa. Ortografski problemi uzrokovani su činjenicom da je potpuna standardizacija većine europskih jezika provedena tek u 19. stoljeću pa su ranije ista imena i prezimena bilježena na više različitih načina.¹¹

Matičnim knjigama kao povijesnim izvorima za proučavanje povijesti stanovništva nužno je pristupati s odgovarajućim oprezom zbog njihovih sadržajnih i metodoloških ograničenja. Treba imati na umu da podaci dobiveni analizom matičnih knjiga ne mogu biti apsolutno točni brojevi. Također, moguće je da su određeni podaci u samim matičnim knjigama netočni, odnosno pogrešno zapisani, a i sam istraživač može pogriješiti pri unosu podataka i izradi računalne baze podataka na temelju matičnih knjiga.¹²

Posebice velik problem nastaje pri istraživanju matica umrlih jer su dosadašnja istraživanja pokazala da su matične knjige umrlih iz 18. stoljeća s područja Slavonije, Srijema i

¹¹ Dubravka Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru, Beli Manastir 2013., str. 19.

¹² O teškoćama u istraživanjima matičnih knjiga vidi u: D. Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, str. 18.-20; R. Skenderović, *Najstarija matična knjiga*, str. 217.-234., M. Katušić, *Društvena i demografska struktura*, str. 21.-23; S. Krivošić, *Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige*, str. 15.-17.

Baranje vrlo nepouzdana povijesni izvori jer su ih svećenici loše vodili.¹³ Primjerice, umrlima su se često zaokruživale godine života, odnosno dob je bilježena otprilike što je vidljivo i u matici umrlih župe Miholjac. Velik problem predstavlja upisivanje, odnosno neupisivanje umrle djece, posebice dojenčadi te preciznost upisa starosti dojenčadi.¹⁴ Primjerice, dijete za koje je upisano da je staro mjesec dana, može biti starije ili mlađe od 28 dana ili ako je upisano da je dijete staro godinu dana, to može značiti da ili još nema godinu dana ili je starije od godine i stvara se problem u računanju broja neonatalni i postneonatalnih smrti.¹⁵ Problem u istraživanju matica umrlih predstavljaju djeca koja nisu krštena jer su umrla koji dan nakon rođenja te ih se ponekad nije stiglo krstiti. Takva djeca nisu upisivana u matične knjige krštenih, ali ni umrlih te su ostajala neregistrirana u katoličkim maticama zbog čega dolazi do problema u istraživanju nataliteta i mortaliteta zajednica.¹⁶

¹³ Robert Skenderović, „Smrtnost nekrštene novorođenčadi kao problem u istraživanju nataliteta i mortaliteta katoličkih zajednica u Slavoniji, Srijemu i Baranji tijekom 18. stoljeća“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 16, No.1, 2016., str. 148.

¹⁴ Isto, str. 149.

¹⁵ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Zavod za znanstveni rad HAZU, Posebna izdanja, knjiga 2, Varaždin, 1991., str. 62.

¹⁶ Više o problemu istraživanja nataliteta i mortaliteta nekrštene djece pogledati u: Robert Skenderović, „Smrtnost nekrštene novorođenčadi kao problem u istraživanju nataliteta i mortaliteta katoličkih zajednica u Slavoniji, Srijemu i Baranji tijekom 18. stoljeća“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 16, No.1, 2016.

5. DOSADAŠNJA ISTRAŽENOST POVIJESNODEMOGRAFSKIH TEMA NA PODRUČJU HRVATSKE

Tijekom druge polovice 20. stoljeća na području Hrvatske javilo se veliko zanimanje za povijesnu demografiju pa tako i za matične knjige kao povijesni izvor i njihovu analizu. Među autorima koji su u svojim povijesnodemografskim studijama ili pojedinačnim radovima dali doprinos proučavanju povijesnodemografskih tema ističu se Vladimir Stipetić i Nenad Vekarić s monografijom *Povijesna demografija Hrvatske* (Zagreb – Dubrovnik, 2004.) te Alica Wertheimer-Baletić s knjigom *Stanovništvo i razvoj* (Zagreb, 1999.).¹⁷

Mnogo je značajnih istraživača povijesnodemografskih tema koji su u svojim istraživanjima koristili matične knjige kao povijesne izvore. Povezano s počecima vođenja matičnih knjiga na hrvatskom području, najveći broj radova posvećenih povijesti stanovništva potječe iz Istre, Dalmacije te dubrovačkog i kotorskog područja, dok je takvih radova iz kontinentalne Hrvatske i Slavonije manji broj.¹⁸ Od autora koji su se bavili proučavanjem stanovništva priobalnih područja izdvajaju se Nenad Vekarić,¹⁹ Stjepan Krivošić,²⁰ Mladen Andreis,²¹ Miroslav Bertoša,²² Slaven Bertoša²³ te Maja Katušić.²⁴ Proučavanju povijesti stanovništva sjeverozapadne Hrvatske posvetili su se Stjepan Krivošić,²⁵ Ante Gabričević,²⁶ i Jasna Čapo.²⁷ Istočna je Hrvatska dosta slabo zastupljena u povijesnodemografskim istraživanjima,

¹⁷ Dubravka Božić Bogović, Eldina Lovaš, „Demografski pokazatelji u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac u 18. stoljeću“, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 32., 2014., str. 174.-176.

¹⁸ D. Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, str. 13.-16.

¹⁹ Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 1-3*, Zagreb – Dubrovnik, 2011.-2012.; Isti, *Pelješki rodovi*, I-II, Dubrovnik, 1995.-1996.; Isti, *Stanovništvo polotoka Pelješca*, I, Dubrovnik, 1992., Nenad Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak, Nikša Lučić, Marija Mogorović, Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik, 2000.

²⁰ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik, 1990.

²¹ Mladen Andreis, *Stanovništvo otoka Šolte do godine 1990*. Šolta, 2011.; Isti „Stanovništvo otoka Brača u drugoj polovici 18. stoljeća“, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 13, Split, 1997., 205.-235.; Isti, „Stanovništvo Kaštela u prvoj polovici 18. stoljeća“, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 15, Split, 1999., 93.-129.

²² Miroslav Bertoša, „Glad i kriza mortaliteta godine 1817.: istarski mikrokozmos i evropski kontekst“, *Rad JAZU*, 445, 1989., 3.-53.

²³ Slaven Bertoša, „Nezakonita djeca u puljskim matičnim knjigama krštenih od 1613. do 1678.“, *Croatica Christiana Periodica*, 42, 1998., 37.-48.; Isti, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pazin, 2002.; Isti, „Migracijski smjerovi u mletačkoj Istri: Barbar – Pula (17.-19. stoljeće)“, *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*, Zagreb, 2003., 131.-143.

²⁴ Maja Katušić, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću* (doktorski rad), Zagreb, 2013.

²⁵ S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Varaždin, 1991.; Isti, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine 19. stoljeća*, Zagreb, 1981.

²⁶ Ante Gabričević, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Zagreb – Varaždin, 2002.; Isti, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine“, *Starine JAZU*, 59, 1984., 187.-308.

²⁷ Jasna Čapo, *Vlastelinstvo Cernik*, Zagreb, 1991.; Ista, „Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj“, *Etnološka tribina*, 12, 1989., 5.-20.; Ista, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću“, *Zbornik radova Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka*, Zagreb, 1993., 121.-142.

a među demografskim povjesničarima koji su istraživali Slavoniju ističu se Robert Skenderović,²⁸ Darko Vitek²⁹ i Davorin Hrkać.³⁰ Srijem i Baranja također su vrlo slabo zastupljeni u povijesnodemografskim istraživanjima, a od značajnijih istraživača valja istaknuti Györgya Timára,³¹ Alicu Wertheimer Baletić,³² Dubravku Božić Bogović,³³ Denisa Njarija³⁴ te Eldinu Lovaš.³⁵ Među autorima koji su istraživali povijest stanovništva Slavonije ili objavljivali građu važnu za njezino proučavanje ističu se Stjepan Pavičić,³⁶ Josip Buturac,³⁷ Andrija Zirdum,³⁸ Ive Mažuran,³⁹ i Mirko Marković⁴⁰.

²⁸ Robert Skenderović, *Najstarija matična knjiga brodske župe Presvetog Trojstva (1701.-1735.)*, Slavonski Brod, 2012.; Isti, *Stanovništvo Požege 1699.-1781. prema matičnim knjigama*, Zagreb, 2002.; Isti, *Utjecaj terezijanskih reformi na demografski razvoj slavonskog Provincijala* (doktorski rad), Zagreb, 2005.; Isti, „Problemi demografskog razvoja Slavonije u 18. stoljeću“, *Hereditas rerum Croaticarum*, Zagreb, 2003. 146.-153.; Isti, „Struktura obitelji u selima Požeštine tijekom 18. stoljeća“, *Scrinia Slavonica – Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 1, Slavonski Brod 2001., str. 109.-123.

²⁹ Darko Vitek, *Osijek u XVIII. stoljeću – od zasebnih gradskih jedinica do jedinstvenog grada* (doktorski rad), Zagreb, 2004.; Isti, „Prilog poznavanju demografske slike osječkog Gornjega grada u XVIII. stoljeću“, *Povijesni prilozi*, 27, Zagreb, 2004., 91.-99.; Isti, „Struktura naselja Srijemske županije u 18. stoljeću – s posebnim osvrtom na Tovarnik“, *Tovarnik*, 2011., 31.-40.; D. Vitek, Milan Vrbanus, *Naselja papučkog kraja u 18. stoljeću*, Osijek, 2012.

³⁰ Davorin Hrkać, *Brod u demografskim izvorima od 1780. do 1850. godine* (doktorski rad), Zagreb, 2012.

³¹ György Timár, „Demografska povijest Baranje do 1910. godine“, *Zbornik radova Tri stoljeća „Belja“*, Osijek, 1986., 40.-64.

³² Alica Wertheimer Baletić, „Stanovništvo Baranje u razdoblju 1857.-1981. godine“, *Zbornik radova Tri stoljeća „Belja“*, Osijek, 1986., 65.-76.

³³ Dubravka Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru, Beli Manastir 2013.; Ista, *Katolička crkva, 34.-48.*, „Osobna imena u matičnim knjigama krštenih za naselja Draž i Popovac krajem 18. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, 40, Zagreb, 2011., 177.-194.; Ista, „Osobna imena u matičnoj knjizi krštenih župne matice Luč krajem 18. stoljeća“, *Croatica Christiana Periodica*, 68, Zagreb, 2011, 59.-68.; D. Božić Bogović, Eldina Lovaš, „Demografski pokazatelji u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac u 18. stoljeću“, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 32., 2014., str. 171.-198.

³⁴ Denis Njari, *Stanovništvo Hrastina, Laslova, Korođa i Retfale u 18. i prvoj trećini 19. stoljeća* (doktorska disertacija), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.; Isti, „Prezimeni u Vladislavcima u 19. stoljeću“, *Studia Slavica Savariensia*, 1-2, 2016., 307.-316.; Isti, „Demografija Ernestinova od naseljavanja do kraja Prvog svjetskog rata“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, 19., 2012., 259.-271.; Isti, Vladislavci (Lacháza) sredinom 19. stoljeća“, *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno nasljeđe*, 4., 2012., 77.-97.

³⁵ Eldina Lovaš, „Katoličko stanovništvo Zmajevca u drugoj polovici 18. stoljeća (1755.-1800.)“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 15., No. 1., 2015., 111.-132.; D. Božić Bogović, Eldina Lovaš, „Demografski pokazatelji u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac u 18. stoljeću“, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 32., 2014., 171.-198.; D. Božić Bogović, E. Lovaš, „Osobna imena stanovništva naselja Petlovac i Vardarac potkraj 18. stoljeća“, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske u Belom Manastiru*, 8., 2012., 133.-150.;

³⁶ Stjepan Pavičić, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb, 1953.

³⁷ Josip Buturac, *Stanovništvo Požege i okolice 1700.-1950.*, Jastrebarsko, 2003.

³⁸ Andrija Zidrum, *Počeci naselja i stanovništvo broskog i gradiškog kraja 1698.-1991.*, Slavonski Brod, 2001.

³⁹ Ive Mažuran, *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, Osijek, 2005.

⁴⁰ Mirko Marković, *Slavonija: povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Zagreb, 2002.

6. POČECI VOĐENJA MATIČNIH KNJIGA U EUROPI I NA HRVATSKOM PODRUČJU

Zanimanje vladara za praćenje demografskih promjena prisutno je još od antičkih vremena. Prethodnicom današnjih matičnih knjiga mogu se smatrati evidencije u kršćanskim biskupskim crkvama iz 3. stoljeća. U tim su evidencijama upisivana imena katekumena i kumova, a u posebnim su evidencijama upisivana imena umrlih članova vjerskih zajednica.⁴¹ Iz srednjovjekovnih zapisa biskupskih sinoda sačuvani su brojniji podaci o matičnim knjigama. Podaci koji su se u njima bilježili ovisili su o odredbama pojedinih biskupa, odnosno o župnicima koji su ih vodili.⁴²

Prvi vođeni zapisi o rođenima i umrlima javljaju se u Francuskoj već u prvoj polovici 14. stoljeća, a najstarija matična knjiga potječe iz francuske župe Ille-et Villaine u Bretagni iz 1451. godine.⁴³ Tijekom 15. stoljeća u Španjolskoj se počinju voditi matične knjige, dok se u Portugalu javljaju registri vjenčanih. U većini europskih zemalja najstarije matične knjige počinju se javljati u 16. stoljeću, a do druge polovice 18. stoljeća matične su knjige u potpunosti bile dio unutrašnje administracije Katoličke crkve.⁴⁴ Tridentski je koncil (1545.-1563.) propisao da sve katoličke župe moraju započeti vođenje matičnih knjiga, a *Rimskim* je *obrednikom* iz 1614. godine detaljno propisano kako treba voditi matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih te popise *stanja duša*.⁴⁵

Demografska je politika zauzimala važno mjesto među planovima europskih vladara smišljenih za jačanje države, no bila je teško ostvariva te još početkom 18. stoljeća europski vladari nisu imali pravo rješenje za popisivanje stanovništva, a stanovništvo u popisivanju nije bilo kooperativno jer su popisi uglavnom bili priprema za uvođenje novih poreza.⁴⁶ Neuspjeli pokušaji popisa stanovništva u Habsburškoj Monarhiji tijekom 18. stoljeća dio su takve europske priče. Zbog visokog stupnja mortaliteta i stalnih migracija komorski su popisi brzo zastarijevali. Demografska je dinamičnost prostora bila određena čestim pojavama ratova, buna i epidemija, ali i doseljavanjima i odseljavanjima stanovnika pa su se neprestano izmjenjivala razdoblja naglog rasta i naglog pada stanovništva. Upravo su zbog takvih naglih promjena Bečkom dvoru

⁴¹ Dražen Vlahol, „Matične knjige u povijesnom arhivu u Pazinu“, *Vjesnik istarskog arhiva*, Vol.2-3, 1994., str. 278.

⁴² Stjepan Sršan, „Matične knjige za područje historijskog arhiva u Osijeku“, *Arhivski vjesnik*, br. 30., 2014., str. 89.

⁴³ Marinko Marić, „Matične knjige župe Dubrave 1708.-1946.: izgubljeni svjedoci naše prošlosti“, *Hercegovina: časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe*, 1(26), 2015., str. 305.

⁴⁴ Ivo Ficović, „Zbirka matičnih knjiga Historijskog arhiva u Dubrovniku“, *Arhivski vjesnik*, sv. 25., 1982., str. 15

⁴⁵ V. Čučić, *Dubrovačke matične knjige – dragocjen izvor za povijesna istraživanja*, str. 1.

⁴⁶ Robert Skenderović, *Najstarija Matična knjiga brodske župe Presvetog Trojstva (1701.-1735.)*, Slavonski Brod, 2012., str. 19., 20.

trebala redovita godišnja izvješća o stanju stanovništva.⁴⁷ Carica Marija Terezija došla je do zaključka da se uspješno popisivanje stanovništva može napraviti pomoću postojeće crkvene hijerarhije budući da je ona imala vlastiti sustav praćenja broja vjernika kroz vođenje matičnih knjiga, kanonskih vizitacija i stanja duša. Godine 1774. poslala je *intimat* ugarskom primasu i dijecezanskim biskupima te je zatražila da župnici počnu voditi godišnja izvješća o brojčanom kretanju stanovništva. Crkvene knjige prepoznate su kao korisni i važni dokumenti za cijelu državu, a crkvena je administracija bila dobar okvir za stvaranje državne upravne strukture. U administrativnim reformama posebice se isticala važnost matičnih knjiga, a probleme u njihovu vođenju nastojali su ukloniti Marija Terezija i njezin sin Josip II.⁴⁸ Zanimanje Marije Terezije za uključivanje crkvene administracije u državni sustav dovelo je do poboljšanja načina vođenja matičnih knjiga. Do tada su mnoge matične knjige bile manjkavo i površno vođene, sve je ovisilo o samom župniku koji ih je vodio.⁴⁹ Tijekom sedamdesetih godina 18. stoljeća Marija Terezija donijela je nekoliko dvorskih dekreta i cirkulara kojima je regulirala vođenje matičnih knjiga. Caričin sin, Josip II., 1781. godine proglasio je carski patent o sudbenom redu prema kojem su matične knjige prvi put dobile status javne isprave, a 1784. godine carskim je patentom određeno da župnici obavezno moraju voditi matične knjige propisanim načinom. Vidljivo je kako je upravo 18. stoljeće bilo vrlo važno za razvoj matičnih knjiga na području Habsburške Monarhije pa tako i na području Hrvatske.⁵⁰ U prvoj polovici 19. stoljeća crkvene su vlasti uvele vođenje duplikata matičnih knjiga, tzv. parica kako bi se onemogućio gubitak matičnih knjiga. Prve su se parice pojavile 1827. godine na području današnje Mađarske, a 1835. godine na području današnje Austrije.⁵¹

Najstarija poznata matična knjiga s područja Hrvatske jest knjiga krštenih iz Umaga iz 1483. godine. Poznato je da mnoge župe na području Dalmacije počinju s vođenjem matičnih knjiga još u 15. i 16. stoljeću kao naprimjer Omiš (1488.), Hvar (1516.), Labin (1536.), Buje (1539.), Mandalina kod Šibenika (1544.), Vodnjan (1559.), Zadar i Rovinj (1560.), Trogir (1569.).⁵² Međutim, na području Hrvatske uočljiva je velika regionalna raznolikost što se tiče početka vođenja matičnih knjiga. Prve matične knjige s područja Dalmacije, Istre i Primorja potječu, kao što je navedeno, već iz 15. stoljeća, s područja središnje Hrvatske iz 17. stoljeća, dok se u Slavoniji javljaju tek krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Slavonske katoličke župe pod

⁴⁷ Isto, str. 21.-23.

⁴⁸ Isto, str. 24.,25.

⁴⁹ Stjepan Sršan, „Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku“, „*Arhivski vjesnik*, br. 30., 2014., str. 89.

⁵⁰ R. Skenderović, *Najstarija Matična knjiga brodske župe Presvetog Trojstva (1701.-1735.)*, str. 27.

⁵¹ S. Sršan, *Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku*, str. 96.

⁵² V. Čučić, „*Dubrovačke matične knjige – dragocjen izvor za povijesna istraživanja*“, str. 3.

osmanlijskom vlašću nisu bile u mogućnosti voditi matične knjige te se može zaključiti kako su tamošnji katolici živjeli u iznimno teškim uvjetima jer je vođenje matičnih knjiga za katoličke zajednice još u 17. stoljeću bilo uobičajeno i imalo je veliku važnost.⁵³

Najstarija sačuvana matična knjiga s područja Slavonije potječe iz 1686. godine, a riječ je o matičnoj knjizi krštenih župe Svetog Roka u Virovitici. U župama su se uglavnom prvo počele voditi matice krštenih, zatim vjenčanih, dok su se matice umrlih u pravilu pojavljivale posljednje. Važno je istaknuti da tijekom prve polovice 18. stoljeća Katolička crkva u Slavoniji nije pridavala veliku važnost maticama umrlih, za razliku od matica krštenih i vjenčanih, pa ih se zbog toga u mnogim župama vjerojatno nije ni vodilo. Tek u drugoj polovici 18. stoljeća većina katoličkih župa u Slavoniji počinje voditi matice umrlih.⁵⁴

⁵³ R. Skenderović, *Najstarija Matična knjiga brodske župe Presvetog Trojstva (1701.-1735.)*, str. 27.

⁵⁴ R. Skenderović, *Smrtnost nekrštene novorođenčadi kao problem u istraživanju nataliteta i mortaliteta katoličkih zajednica u Slavoniji, Srijemu i Baranji tijekom 18. stoljeća*, str. 148.

7. NAJSTARIJA SAČUVANA MATIČNA KNJIGA UMRLIH ŽUPE MIHOLJAC U DRŽAVNOM ARHIVU U OSIJEKU

Najstarije sačuvane matične knjige župe Miholjac potječu iz prve polovice 18. stoljeća, točnije iz 1722. godine kada se počinju voditi matice krštenih, vjenčanih i umrlih. Proučavana najstarija matična knjiga umrlih katoličke župe Miholjac u Državnom arhivu u Osijeku potječe iz 1773. godine i obuhvaća razdoblje do 1834. godine.⁵⁵ Postoje i starije matične knjige umrlih koje obuhvaćaju razdoblje od 1722. do 1760. godine te od 1760. do 1773. godine i čuvaju se u Župnom uredu u Donjem Miholjcu, no u radu je cilj proučiti matičnu knjigu umrlih 1773.-1834. godine.

Proučavana je matična knjiga tvrdo ukoričena i velikog formata. Cijela je matična knjiga vrlo dobro očuvana, na njoj nema vidljivih većih oštećenja, osim na rubovima korica. Rukopis je u matičnoj knjizi uglavnom čitak, no čitanje zapisa na pojedinim mjestima otežava razmazana ili izbljedad tinta. Svi su zapisi pisani latinicom te prevladava latinski jezik, no od travnja 1833. do 1834. godine zapisi su upisivani mađarskim jezikom po nalogu tadašnjeg biskupa. Način zapisivanja podataka je dvojak – od 1773. do 1788. godine podaci su upisivani opisno, od travnja 1788. do 1797. godine podaci su unošeni tablično, dok se od 1797. do 1825. godine podaci ponovno upisuju opisno. Tabličnom se upisu svećenici vraćaju 1825. godine te je tako do kraja matične knjige, do 1834. godine. Upisi uglavnom teku kontinuirano, kronološkim slijedom, uz nekoliko naknadnih upisa i manjih vremenskih praznina od nekoliko mjeseci. Primjerice, za 1783. godinu nedostaju podaci za razdoblje od veljače do kolovoza. Postoji određen broj upisa čiji su dijelovi nečitki, ili zbog rukopisa ili zbog oštećenja na stranicama, te je nemoguće odrediti pojedine zapisane podatke. Ukupan broj upisa u matičnoj knjizi umrlih župe Miholjac 1773.-1834. godine iznosi 8 355.

Jedno od karakterističnih obilježja zapisa u proučavanoj matičnoj knjizi, kao i uostalom u većini matičnih knjiga, jest korištenje skraćivanja. Najčešće korištene kratice su: *o's* = *omnes*, & = *et*, *ux'* = *uxor*, *D'nus* = *Dominus*, *cca* = *circa*. Česta su i skraćivanja naziva mjeseci kod upisivanja datuma, primjerice: *7bris* = *Septembris*, *8bris* = *Octobris*, *9 bris* = *Novembris*, *10bris* = *Decembris*. Župnici su najčešće koristiti i izraz *idem* (*isti*) kada bi u neprekinutom nizu, jedan za drugim, slijedili isti podaci.

Upisi u matičnoj knjizi umrlih uglavnom su standardizirani što se tiče osnovnih elemenata upisa, dok se dodatni podaci razlikuju ovisno o župniku i razdoblju u kojem su zapisivani. Redovito su upisivani elementi: datum smrti, ime i prezime umrlog, mjesto podrijetla

⁵⁵ HR – DAOS – 500, Donji Miholjac, 1773.-1834., knjiga 346, signatura 244.

umrlog, dob umrlog i ime svećenika koji je obavio ukop. Rjeđe su upisivani podaci o tome je li pokojnik primio propisane sakramente. U početku su podaci o mjestu i groblju ukopa vođeni redovito, no kasnije se ta praksa gubi. Ime oca umrlog zabilježeno je u većini slučajeva kod smrti djece, dojenčadi i neudanih djevojaka, ali ne i za odrasle osobe. Vrlo je rijetko zabilježeno i ime majke djeteta. U razdoblju od 14. 8. 1785. godine do 2. 3. 1793. godine upisivan je kućni broj umrlog, a kasnije se više ne upisuje. U slučaju smrti djeteta, zabilježen je podatak ako je ono blizanac ili blizanka. U slučajevima smrti žena uglavnom je upisivano ime supruga, dok je ženino ime samo ponekad upisivano u slučaju smrti supruga. U ponekim slučajevima bilježeno je je li muškarac u trenutku smrti oženjen, neoženjen ili udovac. Uz datum smrti nije bilježen datum ukopa, osim u nekoliko slučajeva te se ne može sa sigurnošću znati koliko je dana prošlo između preminuća i pokopa, no prema uobičajenoj praksi i drugim istraživanja može se pretpostaviti da, iz higijenskih i zdravstvenih razloga, nije prolazilo više od dan ili dva. U matičnim su knjigama upisivani i podaci o prosjacima i skitnicama koje je smrt zatekla na području župe Donji Miholjac. Bilježili su se i podaci o tome ako je umrli bio preobraćenik ili Rom. Uzrok smrti bilježio se vrlo rijetko, a najčešće u slučajevima iznenadne smrti koja je bila vezana za nepodjeljivanje propisanih sakramenata. Krajem 18. stoljeća redovitije se počinje bilježiti uzrok smrti, ali ne uvijek.

Već je rečeno da se od 1883. godine proučavana matična knjiga umrlih po naređenju biskupa počinje voditi na mađarskom jeziku te se u tabličnom upisu javljaju novi elementi, odnosno nove rubrike. Pojavljuju se posebne rubrike u kojima se bilježi dan smrti te sat, odnosno vrijeme smrti i mjesto smrti. U jednoj je posebnoj rubrici zapisano ime pokojnika, zanimanje, vjeroispovijest, dob, ime muža ili oca, ovisno o tome je li pokojnik dijete, muškarac ili žena te imena djece i bračni status, najčešće ako je pokojnik udovac ili udovica. Nadalje, sastavni dio tablice postaje i rubrika o uzroku smrti. Upisuje se ime onoga tko je podijelio posljednju pomast i vrijeme kada se to dogodilo, zatim ime onoga tko je utvrdio smrt te mjesto, dan i sat kada je smrt utvrđena. U posljednjim rubrikama navodi se ime svećenika koji je izvršio ukop te vrsta obreda pri ukopu, što je zapisano samo iznimno, ako je naprimjer obred bio vojni ili je održana pjevana misa. Zanimljivo je da su na mađarskom jeziku imena mjeseci u godini zapisana prema svecima koji se vezuju uz pojedini mjesec. Primjerice *Boldogasszony* hava označava siječanj, *Böjtelő* hava veljaču, *Böjtmás* hava ožujak, *Szent György* hava travanj, *Pünkösöd* hava svibanj, *Szent Iván* hava lipanj, *Szent Jakab* hava srpanj, *Kisasszony* hava kolovoz, *Szent Mihály* hava rujanj, *Mindszent* hava listopad, *Szent András* hava studeni te *Karácsony* hava prosinac.⁵⁶

⁵⁶ Arhivum Magyar Nemzeti Levéltár: http://mnl.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/oktatas/mindenkinek/kerdezz-felelek/honapnevek.html (20. 6. 2018.)

8. DONJI MIHOLJAC U 18. I PRVOJ TREĆINI 19. STOLJEĆA

Okolica Donjeg Miholjca jedna je od manjih geografskih regija donje Podravine. Naselja toga kraja raspoređena su u dva pojasa – jedan pojas čine mjesta koja se nižu uzduž glavne podravske ceste od Slatine prema Valpovu, dok ostala naselja leže južnije oko rijeke Karašice. Miholjački kraj obuhvaća donju Podravinu od Moslavine na zapadu do Čamagajevaca i Črnkovaca na istoku. Sjevernu granicu kraja čini rijeka Drava, a južnu vododijelnica između Karašice i potoka Vučice. Na tom je prostoru danas 13 naselja.⁵⁷ Današnje središnje naselje toga kraja, Donji Miholjac, u srednjem je vijeku bilo područno selo osuvačkog imanja u kojem se nalazila župa s crkvom Svetog Mihovila. Miholjac se razvijao te je do 15. stoljeća postao trgovačko naselje. Nakon što su Osmanlije osvojili Miholjac, ondje su naselili bosanske muslimane. Turski je Miholjac sačuvao karakteristike ranijeg trgovišta, a održala se i crkva Svetog Mihovila. Nakon oslobođenja od osmanske vladavine, cijela je slavonska Podravina, od Virovitice do Osijeka bila pusta i raseljena pa tako i Donji Miholjac, no uskoro su ondje počeli doseljavati Hrvati i katolici.⁵⁸ Na području Baboče, Barča, Pečuha i Mohača dolazi do većih migracijskih promjena stanovništva. Hrvati su selili na desnu stranu Drave u Podravinu, Povučje te u Podunavlje i Pobosuće. Najveće promjene zahvaljujući mehaničkom kretanju dogodile su se u većim naseljima poput Osijeka, Vukovara, Vinkovaca, Ivankova te u Dalju, Erdutu, Aljmašu i Petrijevcima, Valpovu, Miholjcu i Viljevu.⁵⁹ Nakon protuturskih ratova u Miholjac su počeli doseljavati Hrvati iz okolnih sela. Godine 1698. dolazi do upravnog uređenja Slavonije, a Valpovo, Miholjac i Podravska Moslavina s okolicom stavljeni su pod vlast Dvorske komore.⁶⁰ Distrikt Miholjac tada je obuhvaćao 7 naseljenih i 12 pustih sela.⁶¹ Donji Miholjac obuhvaćao je veća sela Viljevo s predjelom Brod, Rakitovicu, Sveti Đurađ, Podgajce, manja sela Poreč, Staklenci, Kupanovci, Moroslavci, Đurđanci, Moslavina, Golinci, Radikovci, Čamagajevci, Črnkovci i Bočkinci te nenaseljena sela Janjevci, Čakovec, Farkaševci, Podgovci, Veselovci, Pečena.⁶²

Godine 1702. za vrijeme druge Caraffine komisije Miholjac se nalazio unutar kotara Valpovo. U donjomiholjačku okolicu u prvoj polovini 18. stoljeća uvrštena su sela Viljevo,

⁵⁷ Mirko Marković, *Slavonija: povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Golden marketing, Zagreb 2002., str. 207. - 208.

⁵⁸ Isto, str. 208.

⁵⁹ Stjepan Maroslavac, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, Donji Miholjac: Župa sv. Mihaela arkandela, 2007., str. 60.

⁶⁰ Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, HAZU, Radovi zavoda za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1993., str. 360.

⁶¹ Stjepan Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine*, Državni arhiv u Osijeku, 2007., str. 10.-11.

⁶² Stjepan Sršan, *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, Državni arhiv Osijek, Osijek, 2000., str. 92.-101.

Podravska Moslavina, Rakitovica, Poreč, Podravski Podgajci i Sveti Đurađ. Sve do 1721. godine miholjačko je područje bilo u sastavu valpovačkoga okruga, a od 1721. godine u sastavu Valpovačkoga vlastelinstva koje je kralj Karlo III. (VI.) darovao savjetniku Dvorske komore – Antunu Petru Hillebrand von Prandau.⁶³ Zemljišni feudalac Petar Antun Hillebrand von Prandau bio je visoki dvorski dužnosnik na Bečkom dvoru te je imao veliku ulogu u gospodarskom, društvenom i crkvenom pogledu. Njegovo je vlastelinstvo bilo zaslužno za organiziranje života u pojedinim mjestima, sređivanje gospodarstva, podizanje škola, izgradnju boljih putova. Novu potvrdu darovnice Valpovačkog vlastelinstva obitelji Hillebrand de Prandau izdala je carica Marija Terezija 13. 11. 1749. godine. Smrću Antuna Petra 1767. godine, vlasnikom imanja postao je barun Josef Ignac, a 1831. godine njegovi su sinovi podijelili vlastelinstvo na dva jednaka dijela. Gustav von Prandau dobio je imanje sa sjedištem u Valpovu, dok je imanje sa sjedištem u Donjem Miholjcu pripalo Karlu von Prandauu. Budući da se Karlo nakon 1848. godine stalno nastanio u Beču, upravu donjomiholjačkog imanja preuzeo je Gustav. Nakon Karlove i Gustavove smrti izumrla je muška loza obitelji Prandau, a vlastelinstvo su naslijedile Gustavove kćeri te je Donji Miholjac ženidbenim vezama pripao grofovima Mailáth.⁶⁴

8.1. Župa Miholjac u 18. i početkom 19. stoljeća

Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka trebalo je utvrditi razgraničenja među biskupijama i uvesti redovitu crkvenu upravu. Sve do oslobođenja, potkraj 17. stoljeća, u Slavoniji nije uspostavljena redovita crkvena organizacija. Miholjački i valpovački kraj, nakon parnice između zagrebačkog biskupa Stjepana Zelišćevića i bosanskog (đakovačkog) biskupa Ogamića, postali su dijelom Zagrebačke biskupije u kojoj su ostali do 1733. godine. Kasnije je pečuški biskup Antun II. Kazimir de Thurn (1732.-1734.) dobio miholjački i valpovački te vukovarski kraj. U prvoj polovici 18. stoljeća dušobrižničku službu u Slavoniji obavljali su uglavnom franjevci provincije Bosne srebrenе jer je u oslobođenu Slavoniju doselilo mnogo bosanskih Hrvata katolika i velik broj bosanskih franjevaca koji su obavljali službu i razvijali prosvjetnu djelatnost.⁶⁵ Župna uprava u Donjem Miholjcu predana je svjetovnom kleru 29. travnja 1781. godine te je papinskom bulom *Iterata personarum* Pija VI. 1780. godine Slavonski dekanat pečuške biskupije pripojen Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji unutar kojeg se nalazio i Miholjac. Pečuška se biskupija sve do 1781. protezala i preko desne obale Drave na

⁶³ Milan Vrbanus, „Gospodarske prilike u Donjem Miholjcu i donjomiholjačkoj okolici u prvoj polovini 18. stoljeća“, u: *Donji Miholjac od XI. do XX. stoljeća: zbornik znanstvenog kolokvija „Donji Miholjac 1057.-2007.“*, Slavonski brod, 2010., str. 59.-61.

⁶⁴ S. Maroslavac, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, str. 72.

⁶⁵ Isto, str. 62.

jug do Save obuhvaćajući u Slavoniji i Srijemu pojedina područja Virovitičke i Srijemske županije. Sastavnicu te biskupije činile su općine Vukovar, Vinkovci, Županja, Osijek, Valpovo, Donji Miholjac, a jedno vrijeme i Požega. Iz sastava Pečuške biskupije 30. 7. 1781. izdvojene su i uključene u sastav Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije župe Ivankovo, Vinkovci, Nuštar, Tordinci, Jankovci, Vukovar, Sotin, Šarengard, Lovas, Tovarnik, Nijemci, Otok, Cerna, Županja, Drenovci. Međutim, zauzimanjem baruna Prandaua, miholjački i valpovački kraj, odnosno 12 župa Valpovačkog dekanata, među kojima i župa Miholjac s filijalom Rakitovica, ostalo je i dalje u Pečuškoj biskupiji.⁶⁶ Župe sjeverne Slavonije priključene su Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji u stvarnosti tek za vrijeme biskupa Josipa Jurja Strossmayera.⁶⁷

Kao što je rečeno, župa Miholjac nalazila se u Pečuškoj biskupiji na području Virovitičke županije koja graniči s Baranjskom županijom od koje ju odvaja rijeka Drava. Matična crkva nalazila se u Miholjcu. Godine 1730. župi Miholjac pripadale su i filijale Moslavina, Viljevo, Sveti Đurađ, Rakitovica i Podgajci. Međutim, 1738. godine miholjačkoj su župi pripadale filijale Rakitovica, Podgajci, Sveti Đurađ i Viljevo.⁶⁸ Kanonska vizitacija iz 1738. godine pokazuje da je prosječna veličina obitelji iznosila oko pet članova, iako su u Viljevu prosječne obitelji imale oko tri člana, a u Rakitovici čak i više od pet.⁶⁹ Za vrijeme kanonske vizitacije 1745. godine vizitirana je župna crkva te je utvrđeno da treba popravak, a 1754. u kanonskoj je vizitaciji zapisano da se matice krštenih, vjenčanih i umrlih marljivo vode.⁷⁰ Godine 1771. župa je imala četiri filijale, jednako kao i 1738. godine. Vjernici iz Miholjca pokapali su pokojne na dva groblja – neposredno izvan grada kod Svetog Roka gdje je postojala drvena kapela te na vanjskom groblju na mjestu zvanom Janjevci gdje je također postojala drvena kapela. Iste je godine župa Miholjac imala 442 kuće i 713 bračnih parova, dok je Donji Miholjac imao 165 kuća i 220 bračnih parova. Što se tiče filijala, Sveti Đurađ imao je 62 kuće i 120 bračnih parova, Podgajci su imali 60 kuća i 100 bračnih parova, Rakitovica je brojila 40 kuća i 85 bračnih parova, a Viljevo 115 kuća i 190 bračnih parova.⁷¹ Filijala Sveti Đurađ imala je staru, ali obnovljenu crkvu posvećenu Svetom Jurju, a oko crkve nalazilo se groblje za pokop vjernika. Filijala Podgajci imala je drvenu crkvu, posvećenu Svetom Martinu biskupu, a pokojnici te filijale pokapani su na groblju u Svetom Đurađu. Filijala Rakitovica imala je drvenu crkvu na

⁶⁶ Zlata Živaković-Kerže, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 9., No. 1., 2009., str. 465.-466.

⁶⁷ S. Maroslavac, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, str. 64.-67.

⁶⁸ Isto, str. 84.-85.

⁶⁹ M. Vrbanus, *Gospodarske prilike u Donjem Miholjcu i donjomiholjačkoj okolini u prvoj polovini 18. stoljeća* 66.-70

⁷⁰ S. Maroslavac, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, str. 84.-85.

⁷¹ S. Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745.-1774. godine*, str. 97.

pragu urušavanja, posvećenu Svetom Jakobu, a pokojnici su također pokapani na groblju u Svetom Đurađu. Filijala Viljevo imala je staru obnovljenu crkvu posvećenu Svetom Andriji apostolu.⁷² Za krštenje se u župi davao 1 marijaš, a uvod porodilje u crkvu plaćao se 1 groš. Domaća vjenčanja plaćala su se 1 forintu i 50 novčića, a strana 2 forinte. Odrasli pokopi plaćali su se 1 forintu, a pokopi djece 50 novčića.⁷³ Godine 1782. dolazi do promjene u sastavu župe Miholjac jer se Sveti Đurađ odvaja kao posebna župa s filijalom Podgajci, dok u župi Miholjac ostaju filijale Rakitovica i Viljevo. Prema kanonskoj vizitaciji iz 1782. godine u Donjem Miholjcu živjelo je 1118 ljudi sposobnih za ispovijed te 292 nesposobnih za ispovijed i 11 pravoslavaca. Ni u Viljevu ni u Rakitovici nije bilo pravoslavaca, nego su svi bili rimokatolici. U Viljevu je popisano 875 osoba sposobnih za ispovijed i 231 nesposobnih za ispovijed, dok ih je u Rakitovici bilo 431 sposobnih i 128 nesposobnih za ispovijed.⁷⁴ Nadalje, 1810. godine u sastavu župe Miholjac ostaje samo Donji Miholjac te filijala Rakitovica.⁷⁵ U Donjem Miholjcu te je godine popisano 1532 osoba te 350 bračnih parova i 11 pravoslavaca. U Rakitovici su ukupno živjele 692 osobe od čega 140 bračnih parova.⁷⁶

⁷²Isto, str. 98.

⁷³Isto, str. 100.

⁷⁴ *Visitationes Canonicae*; Kanonske vizitacije knjiga III.; Valpovačko-miholjačko područje 1730.-1830., Državni arhiv Osijek, Osijek, 2005., str. 103.-111.

⁷⁵ Isto, str. 5.

⁷⁶ Isto, str. 345.

9. SMRT I SMRTNOST NA PODRUČJU ŽUPE MIHOLJAC OD 1773. DO 1834. GODINE

Najstarija matična knjiga umrlih župe Donji Miholjac u Državnom arhivu u Osijeku potječe iz 1773. godine. Ukupno se u njoj nalazi 8 355 upisa smrti osoba. Najraniji zapis nastao je 10. 4. 1773. godine bilježenjem smrti *Petrusa Salaicsicha* koji je umro u dobi od 50 godina, dok se posljednji upis odnosi na *Antala Matkovicsa* iz Donjeg Miholjca koji je umro u 40. godini života.⁷⁷ U proučavanoj matičnoj knjizi umrlih primjenjuju se različiti izrazi o samom činu umiranja i pokapanja – *obiit, mortuus, sepultus*.

9.1. Smrtnost

Mortalitet, odnosno smrtnost, negativna je sastavnica prirodnog i ukupnog kretanja stanovništva koja djeluje na smanjivanje ukupnog broja stanovnika. Odnosi se na učestalost umiranja u jednom određenom stanovništvu i ukazuje na zdravstveno stanje određenih dobnih skupina, na društveni i gospodarski razvoj. Mortalitet se može razlikovati prema dobi, spolu, bračnom statusu i ostalim demografskim i socio-ekonomskim karakteristikama te je prema tome moguće računati specifične stope mortaliteta po pojedinim obilježjima – specifične stope mortaliteta po dobi, spolu, bračnom statusu, profesiji, narodnosti, vjeri. Na mortalitet, odnosno smrtnost u nekom društvu, utječe niz biološko-medicinskih i društvenih i gospodarskih čimbenika, kao što su dobna struktura stanovništva, zdravstveno stanje pojedinca, higijenski uvjeti, razvoj zdravstvene zaštite i medicine, životni standard, obrazovanje, kvaliteta i dostupnost medicinskih usluga te učinkovitost preventivnih mjera zdravstvene zaštite.⁷⁸ Na smrtnost mogu utjecati i naslijeđene genetske osobine, vrsta ishrane, način i mjesto stanovanja te razni iznenadni i nesretni slučajevi.⁷⁹

Tijekom ranog novog vijeka mortalitet je u Europi bio vrlo visok, no opao je tijekom 18. stoljeća zbog raznih zdravstvenih i gospodarskih mjera koje su donesene kako bi se poboljšao životni standard. Smanjenje mortaliteta i opadanje smrtnosti dojenčadi pripadaju obilježjima demografske tranzicije. Nehigijenski uvjeti te nestručni porodi i nepravilna prehrana djece utjecali su na visok mortalitet djece, dojenčadi i roditelja što su karakteristična obilježja ranog novog vijeka. Osim navedenoga, glavni uzročnici visokog mortaliteta u ranom novom vijeku bile su epidemije poput boginja, difterija, dizenterija, tifus, malarija i kuga, kao i mnoge infekcije i

⁷⁷ HR – DAOS – 500, Donji Miholjac, 1773.-1834., knjiga 346, signatura 244.

⁷⁸ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999., str. 239.

⁷⁹ Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine“, *Starine* 59, JAZU, Zagreb, 1984., str. 249.

trovanja. Jedan od čestih uzroka smrti bila je i glad koja se u to vrijeme javljala u Europi zbog zaostalog načina poljoprivredne proizvodnje, nerazvijenog međunarodnog tržišta hrane, skupoće hrane, nestvaranja zaliha žita te raznih prirodnih nepogoda, poput poplave ili suše koje su uništavale urod.⁸⁰

Životni su se uvjeti na području Hrvatske poboljšali zahvaljujući različitim mjerama koje je provela Marija Terezija. Utvrđeno je kako je u Slavoniji i Srijemu glad rijetko izbijala, poboljšani su stambeni i higijenski uvjeti, a uspostavljen je i sustav zdravstvene zaštite stanovništva te se poticalo osnivanje bolnica i školovanje medicinskog kadra. No unatoč poduzetim mjerama, u Hrvatskoj je tijekom 18. stoljeća mortalitet i dalje bio visok.⁸¹

9.2. Godišnja raspodjela umrlih

Najraniji zapis u proučavanoj matičnoj knjizi umrlih župe Miholjac potječe iz 1773. godine, točnije od 10. 4. 1773. godine. Kao što je već navedeno, ukupno je u matičnoj knjizi umrlih zabilježeno 8 355 zapisa, a godišnje je prosječno bilo 136,97 zapisa.

Tablica 1. Broj umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Godina	Broj umrlih	Godina	Broj umrlih	Godina	Broj umrlih	Godina	Broj umrlih	Godina	Broj umrlih
1773	55	1788	227	1803	189	1818	82	1833	119
1774	100	1789	176	1804	95	1819	93	1834	18
1775	170	1790	81	1805	100	1820	91	UKUPNO	8355
1776	290	1791	98	1806	131	1821	143		
1777	199	1792	104	1807	78	1822	102		
1778	271	1793	91	1808	126	1823	70		
1779	169	1794	116	1809	122	1824	63		
1780	190	1795	186	1810	162	1825	112		
1781	143	1796	87	1811	130	1826	115		
1782	101	1797	108	1812	89	1827	140		
1783	53	1798	81	1813	94	1828	125		
1784	227	1799	105	1814	146	1829	152		
1785	253	1800	133	1815	186	1830	141		
1786	138	1801	210	1816	134	1831	149		
1787	158	1802	232	1817	136	1832	170		

⁸⁰D. Božić Bogović, *Rodaenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, str. 80.-81., prema: Robert Skenderović, *Utjecaj terezijanskih reformi na demografski razvoj slavonskog provincijala* (doktorski rad), Zagreb, 2005.

⁸¹Isto, str. 81., prema: R. Skenderović, *Utjecaj terezijanskih reformi na demografski razvoj slavonskog provincijala*

Promatrano po razdobljima od deset godina,⁸² najveći broj umrlih obuhvaća razdoblje između 1774. i 1783. godine kada je umrlo 1686 osoba što po godini iznosi prosječno 168,6 smrti. U sljedećim se desetogodišnjim razdobljima broj smrti smanjuje što se može opravdati činjenicom da je do 1783. godine župa imala četiri filijale – Rakitovicu, Podgajce, Sveti Đurađ i Viljevo, a 1783. godine dolazi do promjene u župi Miholjac te u njenom sastavu ostaju filijale Rakitovica i Viljevo. Nadalje, daljnje smanjenje broja umrlih objašnjava se činjenicom da od 1810. godine u sastavu župe Donji Miholjac ostaje samo Miholjac te filijala Rakitovica. Upravo je u razdoblju kada dolazi do promjene u sastavu župe, od 1804. do 1813. godine, zabilježen najmanji broj smrti kada je umrlo 1127 osoba, odnosno prosječno 112,7 osoba godišnje. U idućem se razdoblju od deset godina, od 1814. do 1823. broj smrti neznatno povećao na 1183 što je prosječno 118,3 godišnje. U posljednjem je promatranom razdoblju od deset godina, od 1824. do 1833. godine, broj smrti porastao na 1286, odnosno prosječno 128,6 smrti godišnje. Povećanje broja umrlih u posljednjem desetogodišnjem razdoblju u odnosu na prethodna dva može se objasniti povećanjem broja stanovnika u čemu su vjerojatno značajan udio imali doseljenici. Može se pretpostaviti da su utjecaj imali i drugi čimbenici, primjerice dobna struktura s većim udjelom starijeg stanovništva, no pretpostavke nije moguće potkrijepiti ovom analizom te bi za utvrđivanje uzroka bilo potrebno napraviti daljnja istraživanja. Budući da su se u prvih deset godina u sastavu župe nalazile četiri filijale i Donji Miholjac, a u posljednjem samo Miholjac i filijala Rakitovica, primjetno je da je broj smrti između prvog i posljednjeg desetljeća smanjen za 400, odnosno za 23,72 %. U obzir se treba uzeti i 1783. godina za koju nedostaju podaci od veljače do kolovoza te bi broj umrlih u prvom desetogodišnjem razdoblju vjerojatno bio nešto veći.

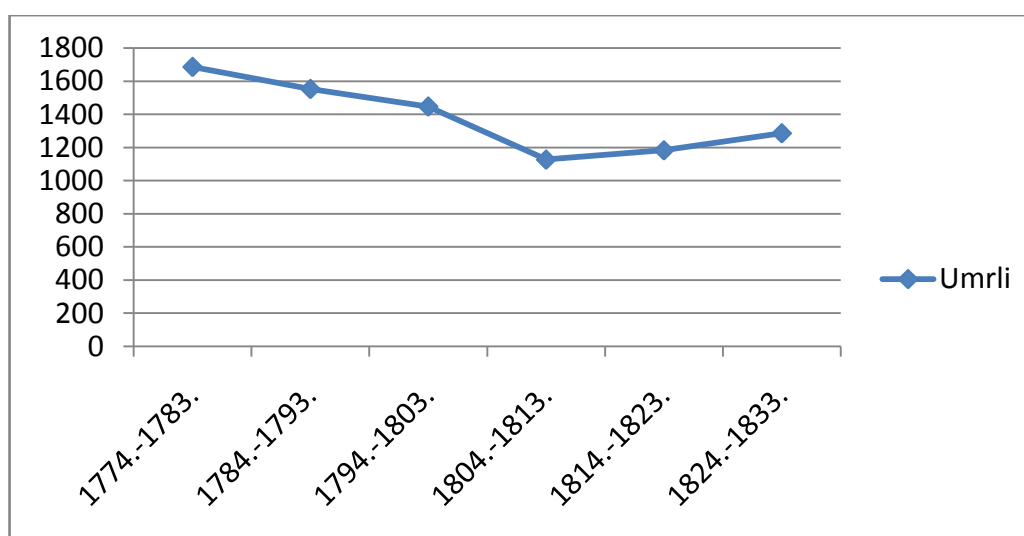
Tablica 2. Prosječan broj umrlih po desetogodišnjim razdobljima u župi Miholjac 1774.-1833. godine

Razdoblje	m	ž	Nepoznato	Svi	Prosječan broj umrlih
1774.-1783.	878	806	2	1686	168,6
1784.-1793.	815	730	8	1553	155,3
1794.-1803.	735	709	3	1447	144,7
1804.-1813.	585	535	7	1127	112,7
1814.-1823.	574	602	7	1183	118,3
1824.-1833.	653	629	4	1286	128,6

⁸² Budući da zapisi u 1773. godini počinju od travnja za pregled prema desetljećima promatrano je razdoblje od prve cjelovite godine, dakle od 1. 1. 1774. godine do posljednje cjelovite godine, do 31. 12. 1833. godine.

Proučavano po desetogodišnjim razdobljima, može se uočiti da je najmanji broj umrlih osoba u dva razdoblja od deset godina, dakle u razdoblju od 1804. do 1823. godine. Može se primijetiti da je prosječan broj umrlih u posljednja tri desetljeća vrlo sličan i počinje stagnirati, no u posljednjem desetljeću on se ipak povećava. Navedeno bi moglo upućivati na pojave karakteristične za proces demografske tranzicije, no takve bi pretpostavke trebalo ispitati daljnjim istraživanjima.

Grafikon 1. Kretanje broja umrlih tijekom desetogodišnjih razdoblja u župi Miholjac 1774.-1833. godine

Promatrano prema godinama, godina s minimalnim brojem umrlih jest 1834. godina koja u matičnoj knjizi obuhvaća samo siječanj i jedan zapis u veljači. Slijedi 1783. godina za koju nedostaju podaci o umrlima od veljače do kolovoza te broj umrlih za tu godinu iznosi 53. Slično, prva godina upisa u matične knjige broji 55 umrlih osoba. Navedene bi godine imale vjerojatno veći broj umrlih osoba da su upisani podaci za sve mjesece, no nemoguće je odrediti koliko bi taj broj iznosio. Malim brojem umrlih, među godinama za koje postoje cjeloviti podaci, ističu se i 1824. godina kada je zabilježeno samo 63 umrlih osoba te 1823. godina kada je umrlo 70 osoba što se može povezati s činjenicom da su se tada u sastavu župe nalazili samo Donji Miholjac i filijala Rakitovica.

Tablica 3. Godine s minimalnim brojem umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Godina	1834. (necjelovita)	1783. (necjelovita)	1773. (necjelovita)	1824.	1823.
Broj umrlih	18	53	55	63	70

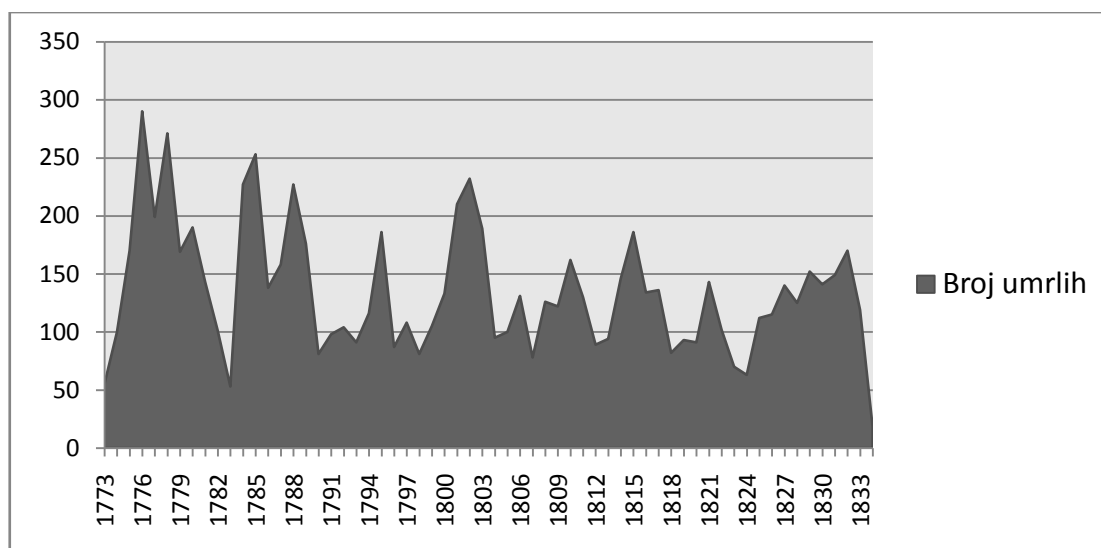
Očekivano, godine s maksimalnim brojem umrlih pripadaju razdoblju kada su se u sastavu župe Miholjac nalazile četiri filijale i Donji Miholjac pa je tako godina s najvećim brojem umrlih 1776. godina kada je umrlo čak 290 osoba, a slijedi ju 1778. godina s 271 umrlom osobom. U razdoblju kada se u sastavu župe Miholjac nalaze dvije filijale i Donji Miholjac, godine s maksimalnim brojem umrlih jesu 1785. i 1802. godina. U razdoblju kada se u sastavu župe Miholjac nalazi samo filijala Rakitovica godina s maksimalnim brojem umrlih jest 1815. godina sa 186 umrlih osoba. Niti jedna od navedenih godina ne ukazuje na krizu mortaliteta, odnosno na pojavu kada je broj umrlih najmanje dvostruko veći od prosjeka u određenom razdoblju.

Tablica 4. Godine s maksimalnim brojem umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Godina	1776.	1778.	1785.	1802.	1815.
Broj umrlih	290	271	253	232	186

Kretanje broja umrlih promatrano po razdobljima ukazuje na trendove, no po pojedinim godinama vidljivo je da je kretanje razmjerno nepredvidivo te da broj umrlih osoba godišnje varira što se može primijetiti i na donjem grafikonu.

Grafikon 2. Kretanje broja umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

9.3. Mjesečna raspodjela umrlih

Sezonske varijacije demografskih pokazatelja, odnosno broja rođenih, vjenčanih i umrlih, odnose se na njihovo kretanje po mjesecima ili godišnjim dobima. Sezonske, odnosno mjesečne varijacije mogu pružiti uvid u društvene, gospodarske i kulturološke prilike određenog područja, a mogu biti pod utjecajem klimatskih prilika, gospodarskih djelatnosti i crkvenih zabrana.⁸³

Klimatske su promjene u prošlosti uvjetovale i određivale kvalitetu života ljudi te su utjecale na prehranu, mjesto stanovanja, pitku vodu, higijenu. Na veću smrtnost u određenim razdobljima utjecali su ponajviše klimatski čimbenici i loši higijenski uvjeti, odnosno geografsko-klimatski i društveno-gospodarski uvjeti. Klimatska obilježja određenih godišnjih doba, poput vrućine i hladnoće, utječu na ljudski organizam koji postaje manje otporan na različite bolesti i infekcije. Zimski su mjeseci zbog hladnoće imali velik utjecaj na smrtnost skitnica i sirotinje koji si nisu mogli priuštiti dovoljno ogrjeva i kvalitetnu odjeću i obuću.⁸⁴ Geografsko-klimatski uvjeti utjecali su na zimski maksimum koji je povezan s prostorom srednje i sjeverne Europe gdje je zima dosta oštra i jaka. Također, imali su utjecaj i na ljetni maksimum na jugu Europe jer toplije temperature često uzrokuju razne crijevne infekcije.⁸⁵ Prema prijašnjim istraživanjima, utvrđeno je da je maksimum broja umrlih bio zimi, a minimum ljeti,

⁸³ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, HAZU, Zavod za znanstveni rad Varaždin, Posebna izdanja, knjiga 2, Varaždin 1991., str. 46.

⁸⁴ D. Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, str. 86.

⁸⁵ Jasna Čapo, *Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću*, *Zbornik Slavonija, Srijem, Baranja, Bačka*, Zagreb, 1993., str. 126.

no ta kolebanja ovise o dobi, odnosno starosti umrlih. Prema tome, sezonske varijacije umrle dojenčadi korelirale su sa sezonskim kolebanjima rođenih, starija su djeca najviše umirala ljeti, a odrasle i starije osobe zimi.⁸⁶

Na području župe Miholjac u razdoblju od 1773. do 1834. godine najviše je ljudi umrlo tijekom ožujka – 908 osoba (10,87 %) i travnja 840 (10,05 %), dakle u prijelaznom razdoblju između kasne zime i ranoga proljeća koje se odlikuje nestabilnim klimatskim uvjetima. Zatim slijede kasnojesenski i ranozimski mjeseci listopad (9,29 %) i prosinac (9,28 %) te zimski mjeseci siječanj (8,98 %) i veljača (8,76 %). Najmanji broj umrlih uočava se tijekom lipnja (5,25 %) i srpnja (6,12 %) kada je umrlo 439, odnosno 511 osoba. Upravo lipanj i srpanj kao ljetni mjeseci predstavljaju sezonski minimum. Takvi se podaci poklapaju s trendovima sezonskih maksimuma i minimuma karakterističnih za kontinentalnu Hrvatsku u ranom novom vijeku.

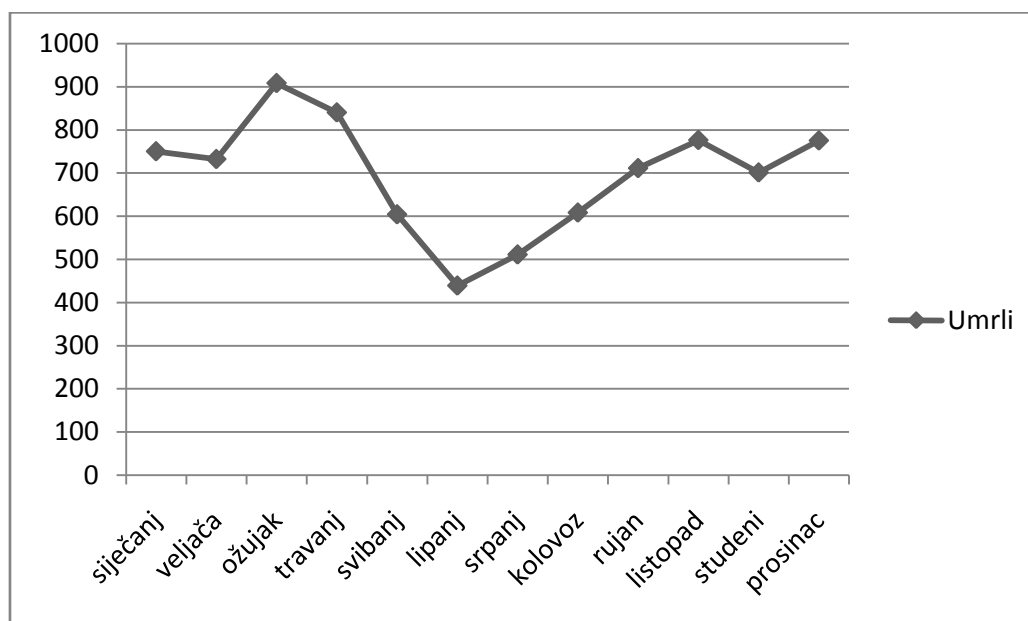
Tablica 5. Sezonska raspodjela smrti po mjesecima u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Godina	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	UKUPNO
1773	0	0	0	8	11	4	6	3	3	6	3	11	55
1774	3	15	13	10	3	2	8	5	9	9	15	8	100
1775	21	13	15	12	14	10	7	8	14	26	21	9	170
1776	11	26	53	46	20	16	10	29	27	17	19	16	290
1777	8	15	7	16	11	2	16	10	24	23	29	38	199
1778	32	47	25	27	13	9	13	18	42	16	13	16	271
1779	18	12	21	16	15	8	16	4	9	15	11	24	169
1780	18	16	17	18	27	21	4	11	13	17	14	14	190
1781	11	9	15	13	14	5	4	9	17	23	9	14	143
1782	0	6	8	5	6	3	8	12	13	24	8	8	101
1783	6	0	0	0	0	0	0	8	8	10	16	5	53
1784	13	15	28	75	19	6	5	16	7	11	12	20	227
1785	18	21	34	39	29	22	22	14	13	11	15	15	253
1786	6	10	7	11	9	2	10	9	21	17	19	17	138
1787	20	9	14	15	8	5	12	15	15	18	9	18	158
1788	24	14	25	21	13	7	11	15	20	33	17	27	227
1789	18	34	41	24	10	8	5	6	5	12	8	5	176
1790	6	11	12	7	7	7	4	2	7	6	4	8	81
1791	12	7	29	9	7	2	3	6	6	7	5	5	98
1792	6	1	7	0	6	5	6	9	19	27	9	9	104
1793	3	2	3	10	6	7	7	5	14	9	10	15	91
1794	9	4	10	8	6	6	12	7	5	14	12	23	116
1795	47	38	21	13	7	18	7	10	4	8	7	6	186

⁸⁶Isto, str. 127.

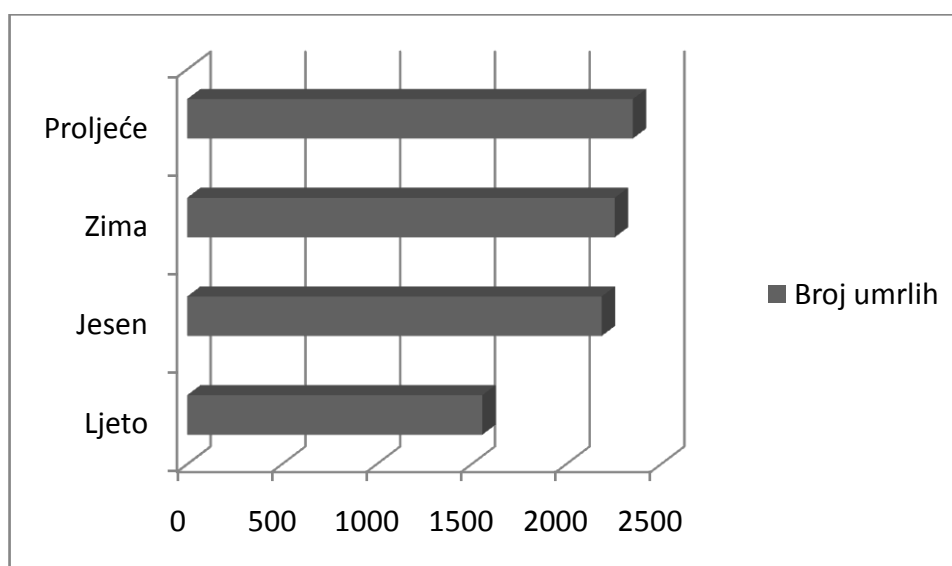
1796	4	3	5	6	8	8	3	12	10	13	6	9	87
1797	10	8	11	12	9	8	3	10	7	5	11	14	108
1798	9	3	12	9	8	6	0	2	9	4	11	8	81
1799	9	5	10	7	7	4	9	5	14	16	11	8	105
1800	7	2	6	16	10	10	7	15	13	21	13	13	133
1801	20	18	41	21	16	9	19	18	16	7	10	15	210
1802	18	19	13	14	11	6	16	21	21	27	25	41	232
1803	29	27	33	37	19	9	10	4	8	6	5	2	189
1804	5	0	8	10	1	5	5	12	16	7	17	9	95
1805	13	9	6	16	9	10	12	5	3	7	6	4	100
1806	8	18	24	12	6	7	6	3	7	10	15	15	131
1807	8	15	11	5	3	3	7	8	9	4	2	3	78
1808	4	3	11	14	23	27	9	7	9	3	12	4	126
1809	12	19	9	14	17	6	6	7	9	12	4	7	122
1810	11	24	19	29	12	9	7	6	10	14	7	14	162
1811	8	8	8	13	11	14	11	12	9	11	11	14	130
1812	11	12	7	9	8	7	2	9	5	5	4	10	89
1813	3	6	17	9	5	0	8	12	9	6	6	13	94
1814	11	9	17	5	12	7	5	17	20	20	11	12	146
1815	19	14	14	11	8	8	9	12	11	24	40	16	186
1816	16	12	17	10	9	3	11	10	15	13	8	10	134
1817	24	17	9	14	11	9	5	7	12	10	4	14	136
1818	9	11	5	5	5	6	10	7	4	8	6	6	82
1819	7	7	10	8	8	1	4	12	6	7	7	16	93
1820	11	15	10	9	12	0	6	2	9	6	7	4	91
1821	13	15	19	16	3	3	12	5	13	16	11	17	143
1822	11	14	7	9	7	6	8	10	8	8	9	5	102
1823	8	2	7	7	5	3	6	8	3	4	6	11	70
1824	2	8	6	4	8	2	2	5	5	10	4	7	63
1825	7	5	8	12	13	18	15	9	7	8	5	5	112
1826	14	5	13	6	9	5	5	10	14	13	8	13	115
1827	12	10	15	14	9	8	15	11	15	11	11	9	140
1828	9	7	11	8	3	5	10	20	10	14	16	12	125
1829	9	6	19	8	4	7	16	16	15	15	23	14	152
1830	8	6	11	10	11	8	15	19	17	5	9	22	141
1831	9	13	19	10	7	5	6	13	19	13	20	15	149
1832	20	14	19	10	10	5	7	13	6	18	24	24	170
1833	15	17	16	8	6	7	8	3	3	16	11	9	119
1834	17	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18
Umrli	750	732	908	840	604	439	511	608	711	776	701	775	8355

Grafikon 3. Sezonsko kretanje broja umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

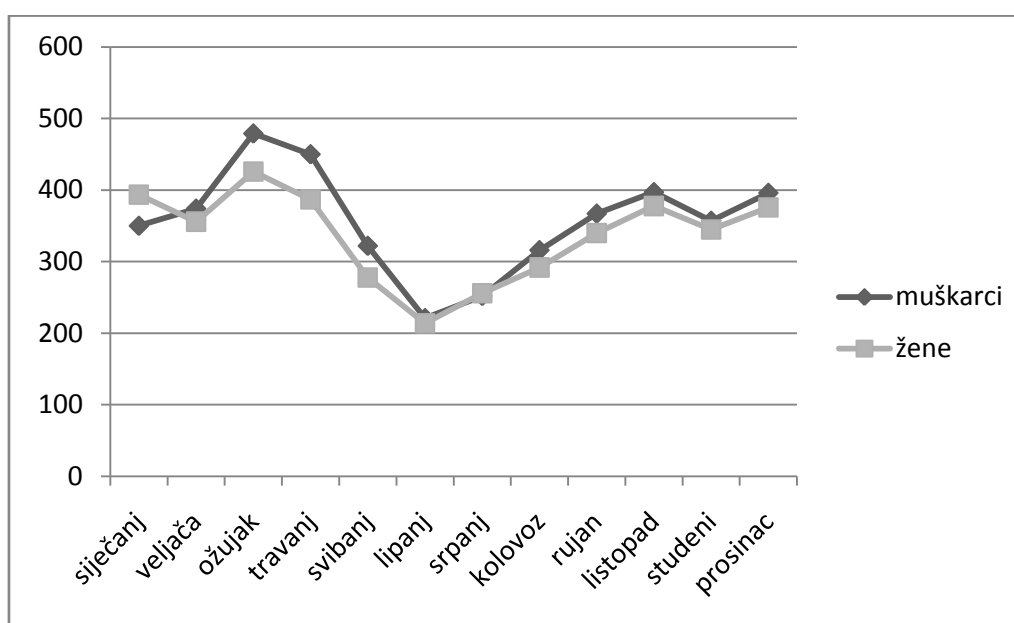
Vidljivo je kako je najveći broj miholjačkih župljana u promatranom razdoblju umro tijekom proljeća, budući da je najveći broj umrlih tijekom ožujka i travnja. Tijekom jesenskih i zimskih mjeseci umirao je gotovo podjednak broj, a najmanji je broj umrlih župljana tijekom ljetnih mjeseci, posebice lipnja i srpnja. Iz toga se može zaključiti kako su klimatske promjene imale vrlo velik utjecaj na kvalitetu života miholjačke populacije. Na povećanje broja smrti tijekom mjeseci posebice su utjecala klimatski prijelazna razdoblja i razdoblja s hladnijim zimskim temperaturama.

Grafikon 4. Broj umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine po godišnjim dobima

Promatrano prema spolu, najveći je broj muškaraca umirao tijekom ožujka (11,19 %) i travnja (10,51 %), a najmanji broj tijekom lipnja (5,16 %) i srpnja (5,89 %). Slično je i sa ženama koje su najčešće umirale tijekom ožujka (10,54 %) i travnja (9,57 %), a najmanje je umrlih žena bilo tijekom lipnja (5,29 %) i srpnja (6,33%) te svibnja (6,88 %). Vidljivo je kako se i maksimum i minimum smrti unutar muške i ženske populacije poklapaju s maksimumom i minimumom smrti u cijeloj populaciji. Navedenom se sezonskom raspodjelom broja umrlih područje župe Miholjac gotovo potpuno uklapa u trendove karakteristične za kontinentalnu Hrvatsku.

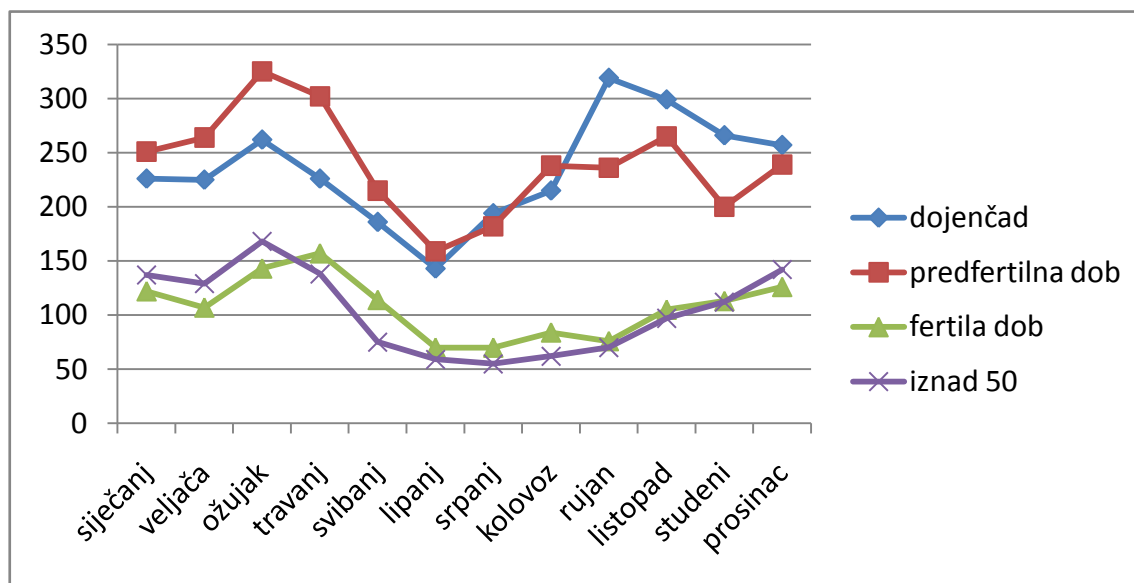
Grafikon 5. Sezonsko kretanje po spolu u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Promatrano po dobnim skupinama, osobe starije od pedeset godina najčešće su umirale tijekom ožujka (13,5 %), prosinca (11,41 %), travnja (11,09 %) i siječnja (11,01 %), dok ih je najmanje umrlo tijekom srpnja (4,42 %), lipnja (4,74 %) i kolovoza (4,98 %). Takva raspodjela umiranja osoba starijih od pedeset godina života ukazuje na utjecaj hladnijih klimatskih prilika na smrtnost navedene populacije. Maksimum broja umrlih osoba u fertilnoj dobi, koja podrazumijeva osobe od petnaeste do četrdeset i devete godine života, bio je u ožujku i travnju kada ih je umrlo 11,11 % odnosno 12,2 %, dok je minimum broja umrlih bio tijekom lipnja i srpnja te je u tim mjesecima umrlo 70 osoba, odnosno 5,44 % u svakom mjesecu. Upravo se mjesečna raspodjela umiranja tijekom fertilne dobi poklapa s mjesečnom raspodjelom umiranja u cijeloj populaciji. U predfertilnoj dobnoj skupini, koja podrazumijeva osobe od prve do četrnaeste godine života, ponovno su ožujak i travanj mjeseci s najvećim brojem umrlih (11,3 % i 10,5 %), dok su lipanj i srpanj mjeseci s najmanjim brojem umrlih, nakon kojih slijedi studeni

koji ne pripada među mjesece s minimumom broja umrlih u cijeloj populaciji. Najveća smrtnost dojenčadi bila je u rujnu (11,32 %), listopadu (10,61 %), studenom (9,43 %) te u ožujku (9,3 %) što se povezuje sa sezonskim maksimumom rođenja jer su za Hrvatsku tijekom 18. i 19. stoljeća bili karakteristični zimsko-proljetni i jesenski maksimumi⁸⁷, a za potvrdu te pretpostavke bilo bi potrebno napraviti analizu matičnih knjiga krštenih za župu Miholjac. Najmanje je dojenčadi umiralo tijekom lipnja (5,07 %), svibnja (6,6 %) i srpnja (6,89 %) te su lipanj i srpanj mjeseci koji ulaze i u minimum broja umrlih u cijeloj populaciji.

Grafikon 6. Mjesečna raspodjela umrlih po dobi u župi Miholjac 1773.-1834. godine

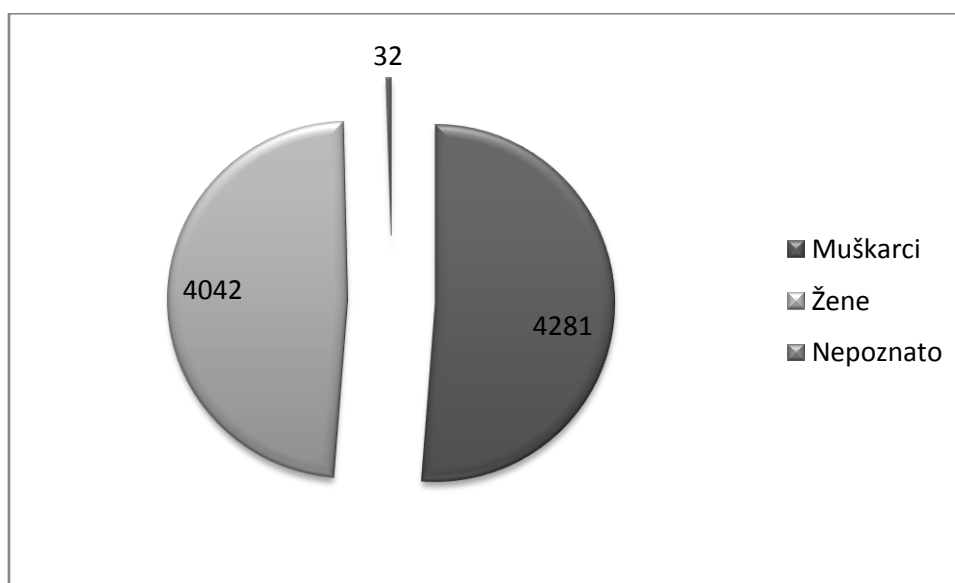

⁸⁷ J. Čapo, *Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću*, str. 124.

9.4. Spolna i dobna struktura umrlih

Većinu umrlih u ljudskoj populaciji općenito čine muškarci. Razlog tomu može biti prirodna regulacija viška rođene muške djece koji umiru u mlađoj životnoj dobi. Smatra se da je smrtnost muškaraca u svim životnim dobima veća, osim u razdoblju između dvadesete i tridesete godine života, odnosno u fertilnom kontingentu žena kada ih velik broj umire zbog poroda.⁸⁸ I u župi Miholjac u razdoblju između 1773. i 1834. godine umrlo je više muškaraca nego žena. Sveukupno je umrlo 4281 muškarac i 4042 žene, dok je za 32 osobe bilo nemoguće odrediti spol. Udio muškaraca u ukupnom broj umrlih iznosio je prema tome 51,24 %, a udio žena 48,38 %.

Grafikon 7. Spolna struktura umrlih u župi Miholjac od 1773. do 1834. godine

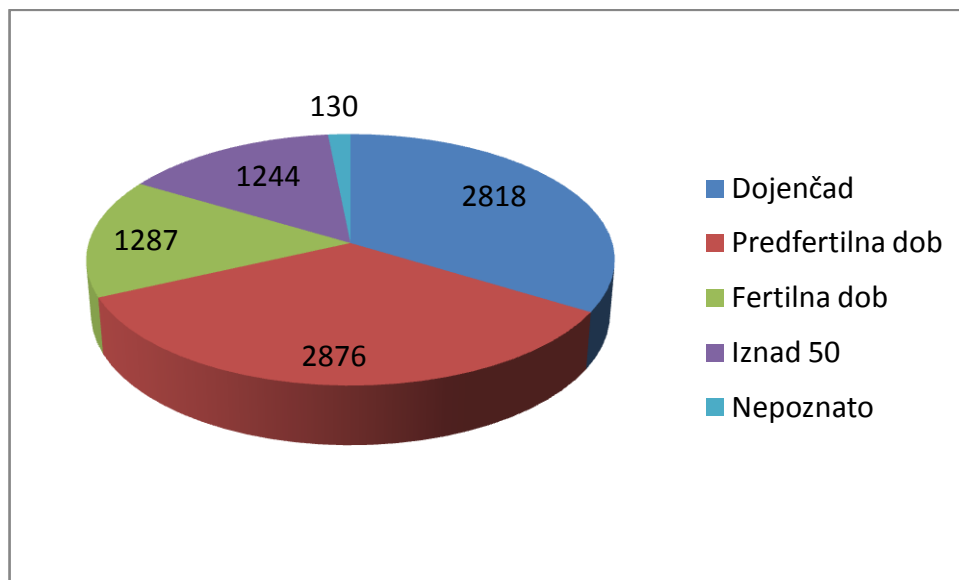

Promatrano prema dobnim skupinama, različiti su odnosi između umiranja muškaraca i žena. Dječaci su činili većinu u dobnim skupinama dojenčadi (56,72 %) te u dobnoj skupini od prve do četvrte (51,25 %) i od desete do četrnaeste godine života (51,85 %). U dobnoj skupini od pete do devete godine umrlo je više djevojčica (55,23 %). U gotovo cijelom fertilnom razdoblju, od petnaeste do četrdeset i četvrte godine života, umiralo je više žena nego muškaraca te se veći broj umrlih muškaraca od žena počinje ponovno javljati od četrdeset i pete godine života. Veći broj umrlih žena u odnosu na muškarce u fertilnom razdoblju ima uzrok u problemima vezanim za porod. Nadalje, veći broj umrlih žena u odnosu na muškarce javlja se u dobnim skupinama od šezdesete do šezdeset i četvrte godine života, od sedamdesete do sedamdeset i četvrte te od osamdeset i pete do osamdeset i devete godine života. Navedeno se može objasniti činjenicom da su žene u prosjeku živjele duže od muškaraca. Zanimljivo je primijetiti da je u dobnim

⁸⁸ M. Katušić, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću*, str. 150.-151.

skupinama od osamdesete do osamdeset i četvrte godine života te u dobi od sto i više godina udio muškaraca i žena jednak.

Grafikon 8. Dobna struktura umrlih u župi Miholjac 1773.-1834.

Ranije je već spomenuto da pri određivanju dobi pokojnika u obzir treba uzeti zaokruživanje dobi umrlih na petice ili desetice, što se javlja i u proučavanoj matičnoj knjizi umrlih. Do zaokruživanja je moglo doći jer je sama umiruća osoba, odnosno njezini ukućani, samo otprilike znala kada je rođena ili zbog toga što svećenik u slučaju naknadnih upisa nije zapamtio točnu dob umrle osobe pa ju je zabilježio otprilike. U matičnim se knjigama umrlih općenito, ali u u proučavanoj matičnoj knjizi, ne može odrediti je li dob precizno upisivana ili je zaokruživana, iako su svećenici ponekad ispred dobi umrle osobe napisali *cca* naznačavajući da je dob upisana otprilike, što je slučaj i u proučavanoj matičnoj knjizi.⁸⁹ Dob se novorođenčadi u matičnoj knjizi umrlih župe Miholjac, kao i u mnogim drugim maticama umrlih, također često zaokruživala jer se prilikom smrti često određivala tjednima ili mjesecima te se ne može utvrditi koliko je točno određeno dijete bilo staro.⁹⁰ Oprezno treba postupiti i s dugovječnim osobama jer je moguće da im se zbog doživljene duboke starosti ne znaju prave godine.

Proučavanje prosječne doživljene dobi umrlih, uz zaokruživanje broja godina pokojnika, otežava činjenica da u matičnim knjigama umrlih nije uvijek upisana dob pokojnika. U proučavanoj matičnoj knjizi umrlih starosna dob nije upisana za 130 osoba što je 1,56 % od cijele miholjačke populacije u promatranom razdoblju. Na temelju postojećih podataka prosječna

⁸⁹D. Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, str. 88.

⁹⁰Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do godine 1900.“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 40., 1998., str. 276.

doživljena životna dob u župi Miholjac u razdoblju od 1773. do 1834. godine iznosila je 15,49 godina. Za muškarce ona je bila 14,87, a za žene 16,92 godina što znači da su muškarci u prosjeku živjeli nešto kraće. Može se zaključiti kako je prosječna doživljena životna dob u miholjačkoj župi bila vrlo niska, niža nego u ostatku Hrvatske i Europe jer se ona uglavnom kretala od dvadeset i tri do trideset godina.⁹¹ Na nisku doživljenu dob u ranom novom vijeku utjecala je velika smrtnost novorođenčadi i dojenčadi. Moguće je da je niska prosječna doživljena dob donjomiholjačkog stanovništva dijelom uzrokovana time što su donjomiholjački svećenici u matičnim knjigama umrlih savjesno bilježili smrt djece do pete godine starosti, što se uglavnom nije činilo sve do polovice 18. stoljeća.⁹² U slučaju da se pri izračunu prosječne doživljene životne dobi izostavi dojenčad, ona iznosi 23,61 godina, odnosno prosječno 23,91 godine za muškarce i 24,31 godine za žene. Kada bi se pri izračunu izostavila djeca do pete godine starosti, prosječna doživljena dob penje se na 37,37 godina, odnosno kod muškaraca na 38,91 godina, a kod žena na 37,1 godina. Takvi podaci proturječe tvrdnji da su žene općenito prosječno živjele duže od muškaraca što se može objasniti velikom smrtnošću žena u fertilnoj dobi.

Tablica 4. Prosječna broj umrlih prema dobnim kontigentima u župi Miholjac 1773.-1834.

Dobni razred	Broj umrlih	%
<1	2818	33,73
1-4	2090	25,01
5-9	651	7,79
10-14	135	1,62
15-19	170	2,03
20-24	158	1,89
25-29	183	2,19
30-34	214	2,56
35-39	142	1,70
40-44	207	2,48
45-49	213	2,55
50-54	297	3,55
55-59	206	2,47
60-64	268	3,21
65-69	137	1,64
70-74	154	1,84

⁹¹D. Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, str. 91.

⁹² Do sličnih je podataka došla i Dubravka Božić Bogović u *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću* za područje južne Baranje koja se, kao i župa Miholjac, nalazila u Pečuškoj biskupiji pa se može pretpostaviti da su svećenici u Pečuškoj biskupiji iz određenog razloga savjesno bilježili umrlu novorođenčad u maticama umrlih.

75-79	62	0,74
80-84	72	0,86
85-89	18	0,22
90-94	13	0,16
95-99	7	0,08
100-	10	0,12
nepoznato	130	1,56

9.5. Smrtnost dojenčadi

Smrtnost dojenčadi ključni je indikator demografskog razvoja i zdravstvenih, odnosno higijenskih uvjeta. Stopa mortaliteta dojenčadi koristi se kao indikator stupnja razvijenosti zdravstvene zaštite. Uz društvene čimbenike, na smrtnost dojenčadi utječu i biološki čimbenici kao što su komplikacije pri porodu, preuranjeni porodi i nasljedne bolesti.⁹³

Ukupna smrtnost dojenčadi može se podijeliti na neonatalnu smrtnost (odnosi se na umrlu dojenčad u prvih 28 dana života) koji se dijeli na ranu neonatalnu smrtnost (od 0 do 6 dana) i kasnu neonatalnu smrtnost (od 7 do 28 dana) te na postneonatalnu smrtnost (od 29 do 365 dana).⁹⁴ U razvijenim je društvima neonatalna smrtnost dojenčadi veća od postneonatalne smrtnosti dojenčadi. Neonatalna smrtnost fiziološki je uvjetovana, a najviše joj pridonose organske smetnje, prerani porod, komplikacije pri porodu i slično. Za razliku od neonatalne, na postneonatalnu smrtnost dojenčadi više djeluju društveno-gospodarski, posebice zdravstveno-higijenski uvjeti i na nju je moguće utjecati. Jedna od izraženih osobina predtranzicijskih društava upravo je visoka smrtnost dojenčadi te je ona jedan od najvažnijih pokazatelja postignutog životnog standarda, higijenskih uvjeta, znanja iz medicine te društvenog i gospodarskog razvoja određene zajednice.⁹⁵

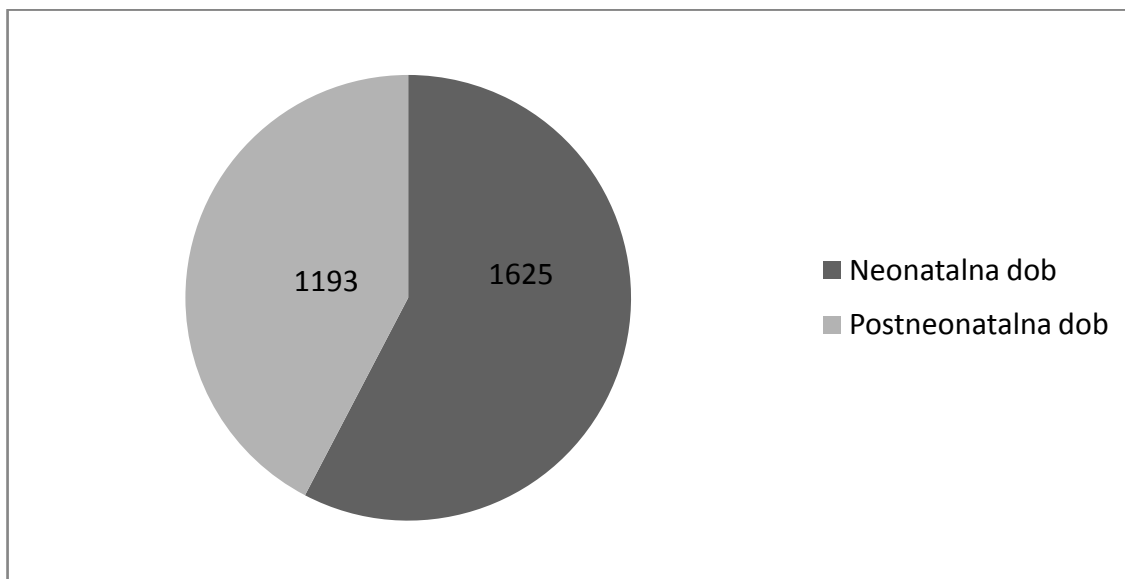
Dojenčad, odnosno djeca do napunjene godine dana starosti, u broju umrlih u cijeloj populaciji župe Miholjac činila je čak 34,27 % pri čemu ih je u neonatalnoj dobi bilo 19,76 %, a u postneonatalnoj 14,51 %. Vidljivo je kako je dojenčad imala vrlo velik udio u smrtnosti miholjačke populacije što upućuje na dosta loš i nizak stupanj zdravstvene zaštite te na nedovoljno poznavanje područja medicine, ali i na loše higijenske uvjete.

⁹³ M. Katušić, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću*, str. 142.

⁹⁴ Eldina Lovaš, „Katoličko stanovništvo Zmajevca u drugoj polovici 18. stoljeća (1755.-1800.)“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 15., No. 1., 2015., str. 129.

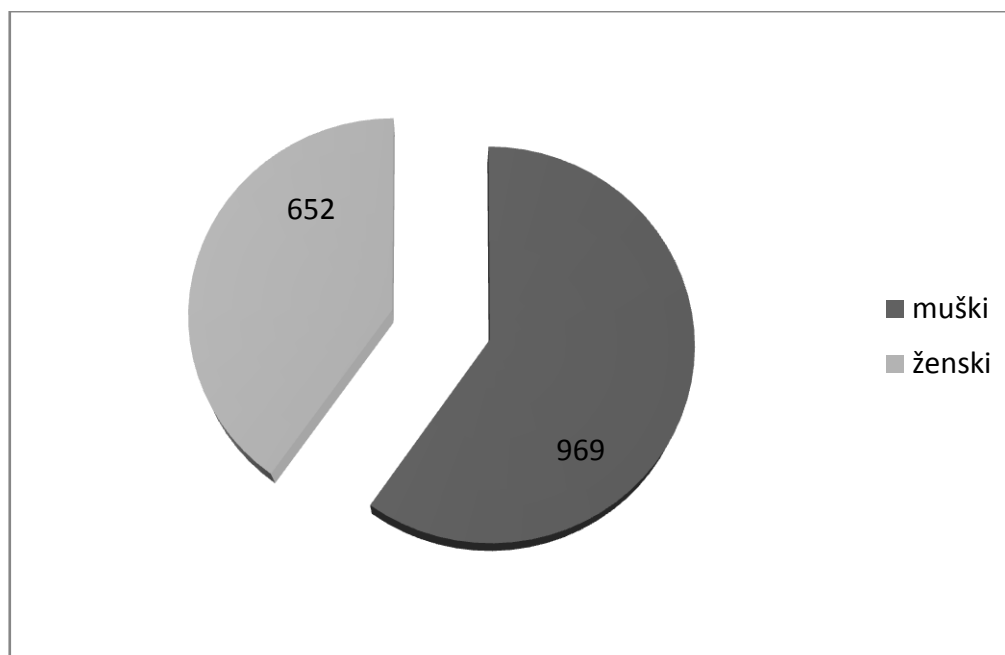
⁹⁵ M. Katušić, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću*, 142.

Grafikon 9. Udio neonatalne i postneonatalne dobne skupine kod dojenčadi u župi Miholjac 1773.-1834. godine

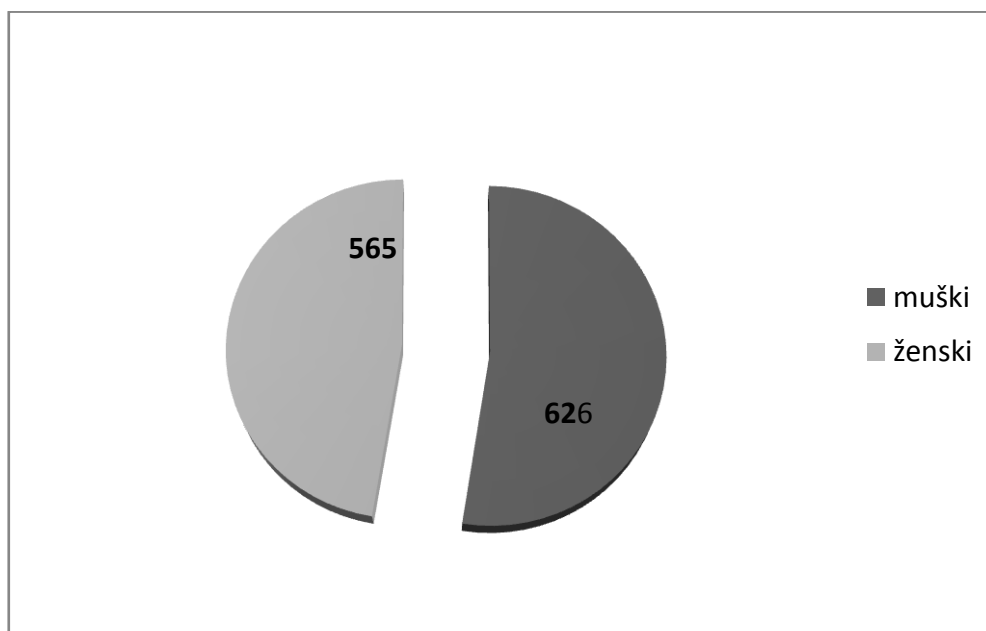

Umrli dječaci u dobnoj skupini dojenčadi činili su većinu umrlih, odnosno 56,72 %, od toga 59,78 % u neonatalnoj dobi te 52,56 % u postneonatalnoj dobnoj skupini.

Grafikon 10. Spolna struktura u neonatalnoj dobnoj skupini dojenčadi u župi Miholjac 1773.-1834. godine

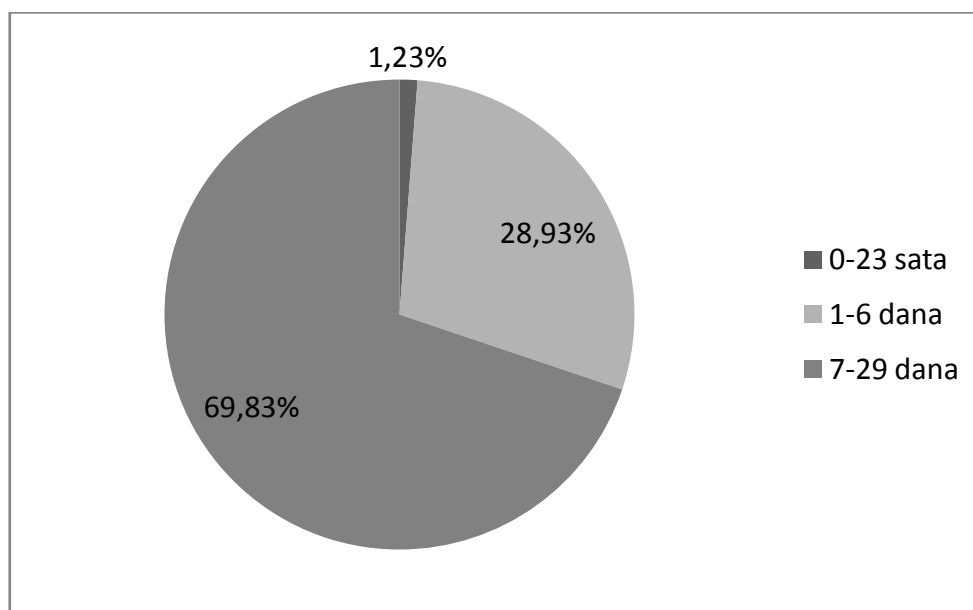

Grafikon 11. Spolna struktura u postneonatalnoj dobnoj skupini dojenčadi u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Djeca su najrjeđe umirala tijekom i neposredno nakon poroda te je samo 1,23 % novorođenčadi umrlo tijekom prva dvadeset i četiri sata nakon rođenja, 28,93 % umrlo je tijekom prvog tjedna života, a 69,83 % novorođenčadi umrlo je tijekom drugog, trećeg i četvrtog tjedna života.

Grafikon 12. Udio smrtnosti novorođenčadi u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Zanimljivo je primijetiti kako je kod smrtnosti dojenčadi zabilježena i smrt blizanaca, koji su često umrli istog dana ili s nekoliko dana razmaka. U proučavanoj matičnoj knjizi umrlih zapisane smrti blizanaca zauzimaju 2,34 % od ukupne smrti dojenčadi. U nekim su slučajevima svećenici navodili da je pokojno dojenče blizanac ili blizanka, u nekima nisu, ali se po ostalim elementima zapisa može pretpostaviti kako su preminuli blizanci. Primjerice blizanci *Casparus* i *Paulus Perits*, sinovi *Marcusa*, preminuli su u dobi od samo šest sati, a blizanke *Magdalena* i *Teresia Mikits* preminule su istoga dana u dobi od tjedan dana.⁹⁶ Zabilježeni su i slučajevi smrti samo jednoga od blizanaca. Primjerice, *Philippus Boczkovacz*, za kojeg je zapisano da je blizanac, preminuo je 9. 8. 1796. u dobi od 16 dana, a *Clara Striskovits* iz Rakitovice preminula je u dobi od tjedan dana te je za nju također zapisano da je blizanka.⁹⁷

9.6. Smrtnost roditelja

Sa smrtnošću dojenčadi povezana je visoka smrtnost roditelja. Iako je zbog neredovitog bilježenja uzroka smrti teško odrediti točan broj žena umrlih pri porodu, mogu se uočiti pojedini trendovi. Kao što je već rečeno, različiti su odnosi između umiranja muškaraca i žena promatranih prema dobi. Zanimljivo je kako je u gotovo cijelom fertilnom razdoblju, dakle od petnaeste do četrdeset i devete godine života, umiralo više žena nego muškaraca. Broj umrlih žena u fertilnoj dobnoj skupini iznosio je 715, odnosno 55,55 % dok je broj umrlih muškaraca u istoj skupini 568, odnosno 44,13 %. Veći broj umrlih žena u odnosu na muškarce u fertilnom razdoblju može se objasniti problemima vezanima za porod, odnosno čestim umiranjem žena tijekom ili nakon poroda. Uzroci tome mogu biti nestručnost babica i nehigijenski uvjeti u kojima se porod odvijao.⁹⁸ Na velik broj smrti žena tijekom ili nakon poroda upućuju i sami zapisi u matičnoj knjizi umrlih župe Miholjac. Uočavaju se zapisi u kojima su istog dana ili samo s nekoliko dana razlike umrli novorođenče i njegova majka, no točan broj takvih slučajeva nije moguće odgonetnuti, prvenstveno zbog vrlo rijetkog navođenja uzroka smrti, a za preciznije podatke bilo bi potrebno provesti daljnja istraživanja. Primjerice, može se izdvojiti nekoliko slučajeva koji svjedoče o smrtnosti roditelja. Tridesetpetogodišnja *Eva Markonics*, supruga *Stephanusa* iz Donjeg Miholjca, preminula je 8. 1. 1775. godine, a 16. 1. 1775. preminula je *Helenna Markonics* kći *Stephanusa* iz Donjeg Miholjca u dobi od jedanaest dana. Zatim *Susana Petrovich* iz Podgajaca, supruga *Thomasa*, preminula je 23. 1. 1776. godine u dobi od dvadeset

⁹⁶HR – DAOS – 500, Donji Miholjac, 1773.-1834., knjiga 346, signatura 244.

⁹⁷ Isto

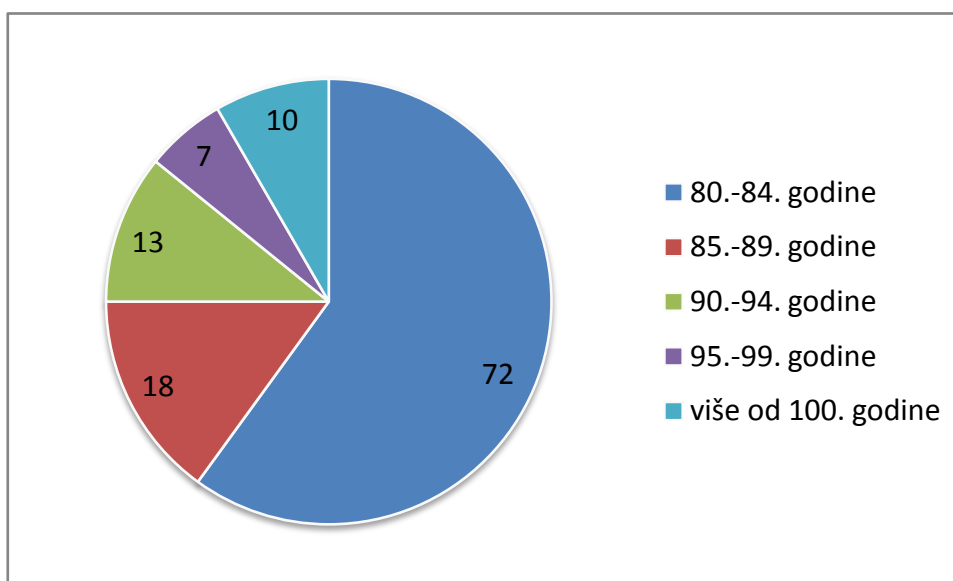
⁹⁸ D. Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću.*, str. 93.

godina, svega dan nakon što je preminula njezina kći *Maria Petrovich* u dobi od tri dana. *Anna Horvath* iz Rakitovice, supruga *Abrahama*, preminula je 15. 3. 1796. godine u dobi od dvadeset i šest godina, a samo dva dana kasnije preminuo je njezin sin *Fabianus Horvath* u dobi od tjedan dana. Za neke je roditelje, točnije za njih 31, u matičnoj knjizi umrlih izričito navedeno da su umrle tijekom ili nakon poroda. Primjerice tridesetdvogodišnja *Anna Torjanacz* iz Donjeg Miholjca preminula je 28. 1. 1803. godine tijekom poroda te nije primila sve potrebne sakramente. Nadalje, *Angelia Suvopolyacz*, supruga *Adama* iz Donjeg Miholjca preminula je na porodu sa svojih devetnaest godina, ali je prije smrti primila potrebne sakramente.⁹⁹ Prema primjerima, vidljivo je da je u župi Miholjac velik broj žena umirao pri porodu ili tijekom prva četiri tjedna poroda.

9.7. Dugovječne osobe

U matičnoj knjizi umrlih župe Miholjac 1773.-1834. godine zabilježeno je 120 dugovječnih osoba, odnosno onih koji su doživjeli osamdeset i više godina, što je 1,43 % cijele miholjačke populacije u promatranom razdoblju. Očekivano, s godinama starosti broj im se smanjivao pa je u dobnoj skupini od osamdeset do osamdeset i četiri godine starosti umrlo 72 osobe. U sljedećoj dobnoj skupini, od osamdeset i pete do devedesete godine starosti broj im se drastično smanjio te iznosi samo 18. Najmanji je broj osoba umrlih u dobnoj skupini između devedeset i pete do devedeset i devete godine te je u toj skupini umrlo samo sedam osoba.

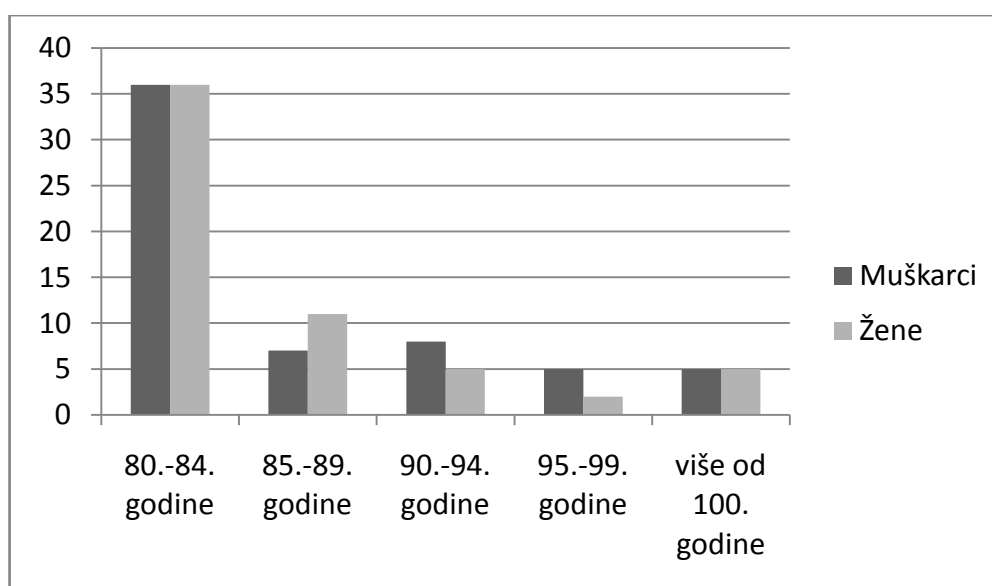
Grafikon 13. Dugovječni stanovnici župe Miholjac 1773.-1834. godine

⁹⁹ HR – DAOS – 500, Donji Miholjac, 1773.-1834., knjiga 346, signatura 244.

Među dugovječnim osobama na području župe Miholjac u promatranom razdoblju bilo je nešto više muškaraca (50,83 %) nego žena (49,17 %) što se razlikuje od ranije iznesenih pretpostavki i uobičajenih trendova. Međutim, veći udio muškaraca među dugovječnim osobama može se potvrditi činjenicom da je prosječna doživljena dob muškaraca na području župe Miholjac bila nešto veća od prosječne doživljene dobi žena. Žene su činile većinu u dobnoj skupini od osamdeset i pete do osamdeset i devete godine života (61,11 %), dok je u dobnim skupinama od osamdesete do osamdeset i četvrte te u dobi od sto i više godina broj muškaraca i žena jednak.

Grafikon 14. Dugovječni stanovnici župe Miholjac 1773.-1834. godine prema spolu

Međutim, podatke o dugovječnim osoba potrebno je promatrati s određenim oprezom budući da se zbog nedostatka točnog podatka o rođenju za vrlo staru osobu govorilo da ima sto ili više godina. Zabilježeno je nekoliko slučajeva za koje je teško povjerovati da izražavaju pravu dob. Primjerice 10 osoba iz miholjačke župe imalo je u trenutku smrti 100 i više godina. Zabilježena je jedna osoba koja je u trenutku smrti imala 110 te jedna koja je imala čak 130 godina. *Gregorius Berkits* iz Donjeg Miholjca preminuo je 10. 4. 1801. godine te je u trenutku smrti navodno imao 110 godina, a *Elias Perosich* iz Viljeva preminuo je 4. 4. 1787. godine te je prema zapisu preminuo u dobi od 130 godina.¹⁰⁰ Upravo takvi podaci ukazuju na nepreciznost i zaokruživanje pri bilježenju dobi u matičnim knjigama umrlih, posebice dugovječnih osoba te bi za provjeru takvih podataka bilo potrebno posegnuti za matičnim knjigama krštenih i vjenčanih.

¹⁰⁰ HR – DAOS – 500, Donji Miholjac, 1773.-1834., knjiga 346, signatura 244.

9.8. Uzroci smrti

Matične knjige umrlih važan su izvor i za povijest zdravstva budući da sadrže podatke potrebne za proučavanje raznih epidemija, zaraznih i nezaraznih bolesti te uzroka smrti.¹⁰¹ Uzroci smrti u matičnoj knjizi umrlih župe Miholjac nisu se bilježili redovito ni sustavno. Vrlo rijetko svećenici su tek kao dodatnu bilješku kod ponekog pokojnika zapisali uzrok smrti. Ni u razdoblju kada su upisi u matičnoj knjizi zapisivani u tabličnom obliku, ne pojavljuje se posebna rubrika za uzrok smrti. Tek od travnja 1833. godine, kada se proučavana matična knjiga umrlih po naređenju biskupa počela voditi mađarskim jezikom, uzrok smrti bilježi se sustavnije u posebnoj rubrici.

Zabilježeni uzroci smrti najčešće su povezani s bolestima, epidemijama, nesretnim slučajevima te s porodom, u slučaju žena ili dojenčadi. Potrebno je obratiti pozornost na činjenicu da je u prošlosti postojala bitna razlika u odnosu na suvremenost što se tiče poznavanja pojedinih bolesti, njihovih naziva, uzroka i dijagnostike. Isto tako, uzroke smrti u matične knjige bilježili su svećenici koji vjerojatno nisu bili medicinski obrazovani, a vjerojatno ni određivanje smrti nije provodilo medicinsko osoblje. Dakle, uzroci smrti u proučavanoj matičnoj knjizi, kao i u većini matičnih knjiga, nedovoljno su definirani, a umjesto same bolesti od koje je pokojnik preminuo često se navode simptomi određenih bolesti, a ne bolest.¹⁰² Na temelju podataka iz matične knjige nije moguće sa sigurnošću odgonetnuti o kojoj se bolesti radi, čak i onda kada se u matici navodi naziv pojedine bolesti.

Prema matičnoj knjizi umrlih katoličke župe Miholjac 1773.-1834. na donjomiholjačkom je području velik broj slučajeva u kojima nije naveden konkretan uzrok smrti, nego je zapisano samo da je riječ o iznenadnoj smrti, odnosno da je osoba preminula iznenada te su svećenici često upisivali *repentina morte*, *repente mortua* ili *repentina, improvisus/improvisa*. Zapisivanje da je smrt nastupila iznenadno vezuje se uz činjenicu da osoba prije smrti nije primila sve potrebne sakramente, što su svećenici vrlo često zapisivali ako je smrt nastupila iznenadno. Izdvaja se slučaj iznenadne smrti pedesetogodišnje *Judithe Falamics* iz Rakitovice za koju je zapisano da je sinoć za vrijeme večernje molitve još bila potpuno zdrava, a ujutro je pronađena mrtva te zbog toga prije smrti nije primila propisane sakramente.¹⁰³

¹⁰¹Jakov Jelinčić, „Matične knjige umrlih važan izvor za povijest zdravstva (Primjer matičnih knjiga župe Vodnjan od 1815.-1893.)“, *Identitet Istre – ishodišta i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2006. str. 527.

¹⁰²Maja Šunjić, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin (1826-1874)“, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti u HAZU u Dubrovniku*, 46, 318., 319.

¹⁰³HR – DAOS – 500, Donji Miholjac, 1773.-1834., knjiga 346, signatura 244.

Nadalje, zabilježeno je nekoliko slučajeva utapanja, što nije začuđujuće budući da rijeka Drava protječe kroz donjomiholjački kraj. Smrt utapanjem (*submersus, submerla casu infortuito*) mogla bi se ubrojiti u smrti uzrokovane nesretnim slučajem što je često zapisano u matičnoj knjizi. Primjerice sedamnaestogodišnja *Maria Alvagy* iz Rakitovice, supruga *Marcusa*, utopila se u veljači 1774. godine. Nadalje, u Dravi se utopio i *Josephus Veress* u svibnju 1776. godine u dobi od 18 godina. Zanimljivo je primijetiti da je iste godine u kolovozu zabilježen još jedan slučaj utapanja – naime, tada se utopio dvadesettrogodišnji *Josephus Eczel* iz Donjeg Miholjca. Zanimljiv je slučaj i *Andreae Kopicha* koji je u matičnoj knjizi umrlih župe Miholjac zapisan pod datumom 15. travnja 1787., a za kojega se navodi da se utopio kod mola u Viljevu prije tri dana te da njegovo tijelo još uvijek nije pronađeno.¹⁰⁴ U nesretne slučajeve ubraja se i smrt od udara munje koja je u matičnoj knjizi zapisana kao *fulmine tactus, fulmine parensus*. Zanimljivo je kako su iste godine, 1780., od udara munje preminuli *Joannes Zvonarich* i *Marcus Blassevich* s vremenskom razlikom od nešto više od mjesec dana.¹⁰⁵

Čest uzrok smrti bila je i smrt tijekom ili nakon poroda, što je zapisano kao *in puerperio, in partu*. Od 43 zabilježena slučaja smrti tijekom ili nakon poroda, 31 slučaj odnosi se na roditelje, a 12 slučajeva na novorođenčad. Upravo ta činjenica može potvrditi kako je u miholjačkoj župi smrtnost roditelja krajem 18. i u prvoj trećini 19. stoljeća bila dosta visoka.

U matičnoj je knjizi zabilježeno više različitih bolesti koje predstavljaju prilično neodređeno objašnjenje uzroka smrti. Uglavnom se odnose na opise simptoma pojedinih bolesti, nego na dijagnozu same bolesti. Među njih mogu se ubrojiti groznica (*febris, febre nervosa extreme unctus; hideglelés*), treskavica (*rágás*), povraćanje krvi (*vérhányásba*), smrt u krvi (*vérben*), kašalj (*köhögés*). U nekoliko je slučajeva kao uzrok smrti zabilježena starost (*senium, öregség*) te nemarnost (*negligencia*).¹⁰⁶ Izdvaja se slučaj *Magdalene Majer* za koju se navodi da je preminula zbog nepažnje supruga.¹⁰⁷ Od bolesti se javljaju velike boginje (*variola*), moždani udar (*apoplexia tactus*) od kojeg su uglavnom umirale starije osobe oba spola, malarija, encefalitis (*phraensis*), vodena bolest (*hydrops, hydropos; vizi betegségben*), sušica (*szárazbetegség*), upala pluća (*tüdőgyulladásba*), sušica u plućima, (*melybeliszárazbetegs*), semipleksija (*semiplexia tactus*).¹⁰⁸

¹⁰⁴HR – DAOS – 500, Donji Miholjac, 1773.-1834., knjiga 346, signatura 244.

¹⁰⁵Isto

¹⁰⁶Za uzroke bolesti u zgradama je napisan način na koji su pojedini uzroci smrti zapisani u matičnoj knjizi umrlih miholjačke župe što nužno nije ispravan način pisanja latinskih naziva bolesti niti ispravan naziv bolesti.

¹⁰⁷¹⁰⁷HR – DAOS – 500, Donji Miholjac, 1773.-1834., knjiga 346, signatura 244.

¹⁰⁸Nazivi bolesti i simptoma bolesti na mađarskom jeziku u: Denis Njari, *Stanovništvo Hrastina, Laslova, Koroda i Retfale u 18. i prvoj trećini 19. stoljeća* (doktorska disertacija), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016., str. 223.-229.

10. ZAKLJUČAK

Matične su knjige jedan od najvažnijih izvora za povijest nekog mjesta, odnosno župe. Prvenstveno svjedoče o povijesti stanovništva, običnih ljudi i najvažnijim trenucima njihovih života. Matična knjiga umrlih katoličke župe Miholjac za razdoblje od 1773. do 1834. godine predstavlja vrlo vrijedan povijesni izvor za proučavanje stanovništva donjomiholjačkog kraja u razdoblju prije prvih suvremenih popisa stanovništva. Podaci sadržani u proučavanoj matičnoj knjizi umrlih te analize tih podataka važni su za razumijevanje međuodnosa društvenih, gospodarskih i bioloških čimbenika i njihov utjecaj na cjelokupan život stanovništva. Upravo kvantitativne i statističke metode koje su primijenjene pri analizi podataka zabilježenih u matičnoj knjizi umrlih ukazuju na trendove karakteristične za društva predstatističkog razdoblja.

Vidljivo je kako su na demografska obilježja na području miholjačke župe utjecali prvenstveno klimatski te biološko-medicinski čimbenici. Utjecaj klimatskih čimbenika posebice je vidljiv u sezonskoj, odnosno mjesečnoj raspodjeli umrlih. Uočeno je da su klimatske promjene na području miholjačke župe u prošlosti uvjetovale i određivale kvalitetu života ljudi. Primijećena je veća smrtnost u zimskim i ranoproljetnim mjesecima te se može zaključiti kako su ti mjeseci zbog hladnoće imali velik utjecaj na smrtnost u miholjačkoj župi. Češća obolijevanja i smrt u kalendarski prijelaznim, nestabilnim razdobljima također govore o utjecaju klimatskih čimbenika na kvalitetu života. S najvećim brojem smrtnosti u proljetnim i zimskim mjesecima miholjačka se župa uklapa u trendove Hrvatske i Europe u tom razdoblju. Što se tiče spolne i dobne strukture, podaci dobiveni za miholjačko stanovništvo uklapaju se u trendove Europe i Hrvatske pa tako u prosjeku umire nešto više muškaraca nego žena. Velik utjecaj na život, odnosno na smrtnost stanovništva župe Miholjac imali su i biološko-medicinski čimbenici. Na smrtnost miholjačke župe posebice su utjecali zdravstveno stanje pojedinca, higijenski uvjeti života i stupanj razvijenosti zdravstvene zaštite i medicine. Navedeno je vidljivo u visokoj smrtnosti dojenčadi koja je u cijeloj miholjačkoj populaciji iznosila čak 34,26 %. Upravo je visoka smrtnost dojenčadi jedan od najvažnijih pokazatelja za razmjerno loš životni standard, ali i higijenski standard. O stupnju razvijenosti higijenskog i zdravstvenog standarda govori i visoka smrtnost roditelja koja je primijećena u miholjačkoj župi u promatranom razdoblju.

Analizom demografskih podataka može se utvrditi da je miholjačko društvo krajem 18. i u prvoj trećini 19. stoljeća i dalje bilo u predtranzicijskoj fazi na što upućuje visoka smrtnost koja se u posljednja dva desetljeća ne smanjuje nego raste. Jedan od pokazatelja predtranzicijske faze jest i visoka razina dojenačke smrtnosti primijećena u miholjačkom društvu. Takva su obilježja karakteristična i za dobar dio europskih i većinu hrvatskih zajednica u 18. i početkom

19. stoljeća te se može zaključiti kako miholjačko područje slijedi glavne europske i hrvatske demografske trendove.

Analizom matične knjige umrlih utvrđena su i prikazana do sada neistražena demografska obilježja stanovništva župe Miholjac, ali je otvoren prostor i za daljnja istraživanja miholjačkoga stanovništva u 18. i 19. stoljeću. Ovo istraživanje otvara razna druga istraživačka pitanja koja se mogu odnositi na proučavanje strukture obitelji, uzroka smrtnosti ili na komparativna istraživanja kojima bi se usporedila demografska obilježja miholjačkog stanovništva s drugim etničkim i vjerskim zajednicama na bliskom području u promatranom razdoblju.

11. POPIS PRILOGA

Tablica 1. Broj umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Tablica 2. Prosječan broj umrlih po desetogodišnjim razdobljima u župi Miholjac 1774.-1833. godine

Tablica 3. Godine s minimalnim brojem umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Tablica 4. Godine s maksimalnim brojem umrlih u župi Miholjac 1773.- 1834. godine

Tablica 5. Sezonska raspodjela umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 1. Kretanje broja umrlih tijekom desetogodišnjih razdoblja u župi Miholjac 1774.-1833. godine

Grafikon 2. Kretanje broja umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 3. Sezonsko kretanje broja umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 4. Broj umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine po godišnjim dobima

Grafikon 5. Sezonsko kretanje po spolu u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 6. – Mjesečna raspodjela umrlih po dobi u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 7. Spolna struktura umrlih u župi Miholjac 1773.-1734. godine

Grafikon 8. Dobna struktura umrlih u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 9. Udio neonatalne i postneonatalne dobne skupine kod dojenčadi u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 10. Spolna struktura u neonatalnoj dobnoj skupini dojenčadi u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 11. Spolna struktura u postneonatalnoj dobnoj skupini dojenčadi u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 12. Udio smrtnosti novorođenčadi u župi Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 13. – Dugovječni stanovnici župe Miholjac 1773.-1834. godine

Grafikon 14. - Dugovječni stanovnici župe Miholjac 1773.-1834. godine prema spolu

12. POPIS IZVORA I LITERATURE

12.1. Neobjavljeni izvor:

1. Državni arhiv u Osijeku, HR – DAOS – 500, Donji Miholjac, 1773.-1834., knjiga 346, signatura 244.

12.2. Objavljeni izvori:

1. Sršan, Stjepan, *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, Državni arhiv Osijek, Osijek, 2000.
2. Sršan, Stjepan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745.-1774. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2007.
3. Sršan, Stjepan, *Visitationes Canonicae; Kanonske vizitacije knjiga III.; Valpovačko-miholjačko područje 1730.-1830.*, Državni arhiv Osijek, 2005.

12.3. Internetski izvor:

1. Arhivum Magyar Nemzeti Levéltár:
http://mnl.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/oktatas/mindenkinek/kerdezz_-felelek/honapnevek.html (20. 6. 2018.)

12.4. Literatura:

1. Andreis, Mladen, „Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do godine 1900. “, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 40., 1998., str. 227.-301.
2. Božić Bogović, Dubravka, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru, Beli Manastir, 2013.
3. Božić Bogović, Dubravka, Lovaš, Eldina „Demografski pokazatelji u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac u 18. stoljeću“, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 32., 2014., str. 171.-198.
4. Čapo, Jasna, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću“, *Zbornik Slavonija, Srijem, Baranja, Bačka*, Zagreb, 1993., 121.-142.
5. Čučić, Vesna, „Dubrovačke matične knjige – dragocjen izvor za povijesna istraživanja“, *Arhivski vjesnik*, br. 48., 2005.
6. Ficović, Ivo „Zbirka matičnih knjiga Historijskog arhiva u Dubrovniku“, *Arhivski vjesnik*, sv. 25., 1982.

7. Gabričević, Ante, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine“, *Starine* 59, JAZU, Zagreb, 1984., str. 187.-308.
8. Jelinčić, Jakov „Matične knjige umrlih važan izvor za povijest zdravstva (Primjer matičnih knjiga župe Vodnjan od 1815. do 1893. godine)“, *Identitet Istre – ishodišta i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2006. str. 523.-559.
9. Katušić, Maja, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću* (doktorski rad), Zagreb, 2013.
10. Krivošić, Stjepan, „Izvori za historijsku demografiju – djelomični broječani i poimeničeni popisi stanovništva“, *Arhivski vjesnik*, br. 36, 1993., str. 159.-170.
11. Krivošić, Stjepan, „Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige“, *Arhivski vjesnik*, Vol. 32, No. 1, travanj 2014., str. 13.-30.
12. Krivošić, Stjepan, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Zavod za znanstveni rad HAZU, Posebna izdanja, knjiga 2, Varaždin, 1991.
13. Lovaš, Eldina „Katoličko stanovništvo Zmajevca u drugoj polovici 18. stoljeća (1755.-1800.)“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 15., No. 1., 2015., str. 111.-132.
14. Marić, Marinko, „Matične knjige župe Dubrave 1708.-1946.: izgubljeni svjedoci naše prošlosti“, *Hercegovina: časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe*, 1(26), 2015, str. 299.-310.
15. Marković, Mirko, *Slavonija: povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
16. Maroslavac, Stjepan, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, Donji Miholjac: Župa sv. Mihaela arkandela, 2007.
17. Mažuran, Ive, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, HAZU, Radovi zavoda za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1993.
18. Njari, Denis, *Stanovništvo Hrastina, Laslova, Korođa i Retfale u 18. i prvoj trećini 19. stoljeća* (doktorska disertacija), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
19. Skenderović, Robert, *Najstarija Matična knjiga brodske župe Presvetog Trojstva (1701.-1735.)*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2012.
20. Skenderović, Robert, „Smrtnost nekrštene novorođenčadi kao problem u istraživanju nataliteta i mortaliteta katoličkih zajednica u Slavoniji, Srijemu i Baranji tijekom 18.

- stoljeća“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 16, No.1, 2016.
21. Sršan, Stjepan, „Matične knjige za područje historijskog arhiva u Osijeku“, *Arhivski vjesnik*, br. 30., 2014.
 22. Stipetić, Vladimir, Vekarić, Nenad, *Povijesna demografija Hrvatske*, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2004.
 23. Šunjić, Maja, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin (1826-1874)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti u HAZU u Dubrovniku*, 46, 315.- 345.
 24. Vlahol, Dražen, „Matične knjige u povijesnom arhivu u Pazinu“, *Vjesnik istarskog arhiva*, Vol.2-3, 1994., str. 278.
 25. Vrbanus, Milan, „Gospodarske prilike u Donjem Miholjcu i donjomholjačkoj okolini u prvoj polovini 18. stoljeća“, u: *Donji Miholjac od XI. do XX. stoljeća: zbornik znanstvenog kolokvija „Donji Miholjac 1057.-2007.“*, Slavonski brod, 2010
 26. Wertheier Baletić, Alica, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999.
 27. Živaković-Kerže, Zlata, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 9., No. 1., 2009., str. 465.-470.